

Громадсько-політичний і теоретичний журнал «Віче» внесено до переліку видань, публікації в яких зараховуються як наукові роботи при захисті дисертацій у галузі юридичних наук (постанова Президії ВАК № 1-05/8 від 22 грудня 2010 року «Про внесення періодичних друкованих наукових фахових видань до нового Переліку наукових фахових видань України»)

20 / 2014

(376)

Виходить у Києві з квітня 1992 року. З 2006-го – двічі на місяць

Журнал Верховної Ради України

Громадсько-політичне і теоретичне видання
Засновник – Верховна Рада України

У номері:

- 2** Олена ОЛІЙНИК.
Фаворитизм і кронізм як основні критерії кадрового добору політико-управлінської еліти в Україні
- 6** Сучасне науково-теоретичне дослідження міжнародного економічного права і процесу*
- 7** Петро РУДИК.
Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки

- 15** Олена СВЯТУН,
Олексій СВЯТУН.
Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї
- 20** Юлія СКОПНЕНКО.
Столичне місто як об'єкт управління: порівняльно-правовий аспект
- 25** Валентин ШЛІХТА.
Будапештський меморандум та

його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї
Системний підхід до державного управління

- 28** Ольга ШПАКОВИЧ.
Співвідношення наднаціональності міжнародних організацій та суверенітету їхніх держав-членів

Свого часу завдяки реалізації договору про співробітництво, підписаного в 1998 році, та програмі співробітництва було отримано відчутні результати у розв'язанні проблем міського транспорту, вдосконалення і збереження зеленого господарства міста, енергозбереження, охорони здоров'я киян.

Однак, за словами віце-президента НАН України академіка Анатолія Загороднього, починаючи з 2007 року обсяги співпраці різко скоротилися, бо столична влада припинила фінансування запропонованих ученими проєктів. «У 2012 році Національна академія наук подала до Київської міської державної адміністрації близько 80 пропозицій щодо тематики спільних проєктів. Частина з них була рекомендована до програми співробітництва. Однак жоден із проєктів так і не отримав фінансування з міського бюджету. Попри те, частина узгоджених із підрозділами КМДА проєктів виконувалася за кошти бюджету НАН України», – констатував А. Загородній.

Це не вигідно ні місту, ні науковцям, адже є багато прикладів високої ефективності наукових розробок, виконаних, зокрема, й за прямими договорами. Наприклад, наукові результати, отримані Інститутом демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи, стали підґрунтям для розроблення Генерального плану розвитку Києва та приміської зони. А згадаймо такий вагомий внесок Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона в життєдіяльність столиці, як пересувний мобільний комплекс для стикового зварювання арматури залізобетону на будівельному майданчику, що успішно застосували на будівництві комплексу «Олімпійський». Завдяки патонівцям також впроваджено технології ремонту рухомого складу громадського транспорту методом наплавлення поверхонь зношених деталей, що дає змогу вдвічі-втричі збільшити термін їх застосування.

Результати Державної цільової програми з розробки і впровадження енергозбережливих світлодіодних джерел

та освітлювальних систем теж знайшли практичне втілення. Зокрема, світлодіодна система освітлення вагонів метрополітену забезпечує зменшення споживання електроенергії вчетверо й водночас збільшення освітленості вагонів у півтора рази. Вже переобладнано 50 вагонів, на черзі – всі 400 вагонів київського метрополітену, що дасть щорічну економію понад 1 мільйон гривень.

Цьогоріч НАН України передала до КМДА пропозиції щодо 230 проєктів. Здебільшого вони спрямовані на енерго- та ресурсозбереження. Йдеться про методи й технічні засоби контролю та зменшення теплових витрат, утилізації низькопотенціального тепла, системи енергоефективного електроопалення, технології використання горючих відходів у теплоенергетичних установках, заходи щодо широкого впровадження енергоощадних систем освітлення. Значна частина пропозицій стосується проблем ресурсозбереження за рахунок застосування новітніх технологій боротьби з корозією, нанесення зносостійких покриттів, утилізації відходів промислових підприємств. На виставці 21 академічна установа представила близько 130 науково-технічних розробок для різних галузей міського господарства. 3-поміж них обрали 11 науково-технічних проєктів, які в 2015 році фінансуватимуть з бюджету Києва.

Як зазначив Віталій Кличко, з актуальних напрямів обрали лише невелику частину тих, які максимально наближені до людських потреб. «Якщо сьогодні ми не розвиватимемо своєї науки, то її результатами користуватимуться чужі країни, – зауважив на завершенні наради міської голова. – Спільними зусиллями КМДА та Національної академії наук Київ потрібно зробити гарнішим, світлішим, теплішим і комфортнішим для проживання містом».

Фаворитизм і кронізм як основні критерії кадрового добору політико-управлінської еліти в Україні

Олена ОЛІЙНИК,
аспірантка I року навчання
Національної академії державного управління
при Президентові України,
помічник-консультант народного депутата України

2

Висвітлено проблему застосування фаворитизму, непотизму та кронізму в процесі формування політико-управлінської еліти в Україні. Представлено теоретичний матеріал, який містить відомості щодо тлумачення дефініцій «фаворитизм», «непотизм» та «кронізм», а також перелік моделей владної еліти. Розглянуто основні наукові погляди щодо доцільності добору кадрів на основі родинних, близьких чи інших зв'язків. Зроблено висновок про необхідність формування політико-управлінської еліти, котра обстоює національну ідею, та визначено сучасні тенденції добору кандидатів на посади найвищого ешелону української влади.

Ключові слова: фаворитизм, непотизм, кронізм, еліта, влада.

Фаворитизм и кронизм как основные критерии кадрового отбора политико-управленческой элиты в Украине

Елена ОЛЕЙНИК, аспирантка I года обучения Национальной академии государственного управления при Президенте Украины, помощник-консультант народного депутата Украины

Освещена проблема применения фаворитизма, непотизма и кронизма в процессе формирования политико-управленческой элиты в Украине. Представлен теоретический материал, содержащий сведения относительно толкования дефиниций «фаворитизм», «непотизм» и «кронизм», а также перечень моделей стоящей у власти элиты. Рассмотрены основные научные взгляды касательно целесообразности подбора кадров на основе родственных, близких или иных связей. Сделан вывод о необходимости формирования политико-управленческой элиты, которая отстаивает национальную идею, и определены современные тенденции отбора кандидатов на должности высшего эшелона украинской власти.

Ключевые слова: фаворитизм, непотизм, кронизм, элита, власть.

Favouritism and Cronyism as the Main Criteria for Personnel Selection of Political and Administrative Elite in Ukraine

Olena OLIINYK, Ph.D. Student in the 1st Year of Study of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Advising Assistant to the People's Deputy of Ukraine

The problem of usage of favouritism, nepotism and cronyism in the process of formation of political and administrative elite in Ukraine is highlighted. It is presented theoretical material which contains information on the interpretation of definitions of 'favouritism', 'nepotism', and 'cronyism', as well as the ruling elite models. The main scientific approaches concerning usefulness of the personnel selection based on family, close or other relations are reviewed. It is concluded on the necessity to form political and administrative elite which defends the national idea and determined current trends to select candidates for the posts in the highest echelons of power in Ukraine.

Keywords: favouritism, nepotism, cronyism, elite, power.

На сучасному етапі розвитку в нашій країні виявляються тенденції до застосування неоднозначних методів та критеріїв добору кадрів під час формування політико-управлінської еліти. Зокрема, одним із основних критеріїв добору кадрів під час призначення на ключові державні та політичні посади є наявність родинних чи інших близьких зв'язків, спільних бізнес-інтересів, лобістської діяльності чи протекції у владних колах. У свою чергу, та-

ка практика може спричинити виникнення конфлікту інтересів на державному рівні, посилення розвитку корупції та дискримінації, підрив авторитету державної влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про відсутність ґрунтовних наукових розробок, в яких розкривається сутність застосування фаворитизму, непотизму та кронізму під час формування політико-управлінської еліти. Однак вагомими для цієї сфери досліджень

є праці таких зарубіжних та вітчизняних науковців, як Б. Алпер Буйюкарслан, М. Квон, Дж. Надлер, П. Перес-Гонсалес, Д. Соломон, Р. Войтович, М. Пірен та ін., бо вони присвячені широкому спектру проблемних питань реалізації державної кадрової політики, зокрема й формування управлінської еліти.

У контексті цієї проблематики насамперед слід розглянути семантичну складову терміну «еліта» та ознайомитися зі стрижневими положеннями елітарних концепцій. Терміном «еліта» (від франц. *élite* – найкраще, обране, добірне) позначають провідні верстви суспільства, які керують певними галузями суспільного життя [2, с. 8].

Політико-управлінська еліта є одним із різновидів плюралістичної моделі еліти, адже складається з представників політичної та управлінської еліт. Оскільки сучасні наукові дослідження не виробили моністичного підходу до визначення поняття політико-управлінської еліти, варто диференційовано розглянути його складові.

Політичну еліту здебільшого визначають як меншість суспільства – достатньо самостійну, відносно привілейовану групу (або сукупність груп), яка має відповідні психологічні, соціальні та політичні якості, бере безпосередню участь у формуванні та імплементації політичних рішень, пов'язаних із використанням державної влади чи впливом на неї, та користується перевагами свого соціального становища. Управлінська еліта – певна частина суспільства (найвпливовіша; така, що посідає найвищі позиції; така, що складається з авторитетних, спеціально підготовлених осіб), представники якої керують соціально-економічними процесами, обіймають посади в певних організаціях та часто зветься «правлячою меншістю» [2, с. 5].

Згідно з останніми елітологічними дослідженнями, вітчизняні науковці надають дедалі більшого значення поняттю «національна політико-управлінська еліта». Так, серед основних вимог до вітчизняної політико-управлінської еліти, що в подальшому мають перетворитися на її невід'ємні риси, українська дослідниця М. Пірен виокремлює патріотизм і національну свідомість, високу порядність, чесність, скромність в особистому та громадському житті [6, с. 38–45].

В Україні завжди існувала проблема формування політико-управлінської еліти – носія національної ідеї, здатного розв'язувати складні державотворчі завдання в конкретній історичній ситуації. Такі визначні постаті української політичної думки, як Д. Донцов, В. Кучабський, В. Липинський, пояснювали поразки низки українських національно-визвольних змагань відсутністю національної політичної еліти.

Загалом роль національної політико-управлінської еліти в українському суспільстві важко переоцінити. Український науковець О. Лавренко свого часу зазначав: «Якщо еліта спроможна лловити те, що Дж. Міль назвав *principia media* (основними тенденціями розвитку) суспільства, вона може мати «основу для прогнозу», «основу для розуміння шляхів виходу із кризових станів суспільства» [3, с. 170].

Відомий італійський дослідник В. Парето наголошував на вагомості закону «циркуляції еліт». У праці «Піднесення і падіння еліт» учений доводив, що «історія людства – це історія постійної зміни еліт»: одні еліти підносяться, інші поступово занепадають, перетворюючи політичну історію на «цивнтар аристократії». Циркуляцію (зміну) еліт дослідник вважав соціальною закономірністю, яка виявляється в заміні одних елітарних груп іншими; в оновленні елітарних ознак та якостей; у зміні типу панівної еліти тощо. До того ж циркуляція еліт породжує так звану циркуляцію ідей: вона відбувається тоді, коли правлячий клас відкритий для соціуму й визнає необхідність постійного оновлення. Суспільство перебуває в стані динамічної та постійно поновлюваної рівноваги («еквілібрізму»), яка є циклом соціального руху (що розпочинається з коливань та завершується рівновагою) та залежить від «циркуляції еліт». Але рівень циркуляції

еліт у соціумі доволі різний. Приміром, еліта влади (найвища, середня, адміністративна) оновлюється завдяки ротації кадрів під час виборів, їхньому руху кар'єрними сходами та здобуттю вищих рангів державної служби, виходу у відставку, смерті тощо [8, с. 13].

Аналізуючи основні підходи, що застосовуються під час кадрового добору та формування політико-управлінської еліти в Україні, можемо констатувати: одним із основних критеріїв для призначення на ключові державні та політичні посади стала наявність родинних чи інших близьких зв'язків, спільних бізнес-інтересів, лобістської діяльності чи протекції у владних колах.

Сучасна наукова теорія оперує кількома термінами, які за змістом релевантні цим критеріям (фаворитизм, непотизм, кронізм) і, відповідно, напругу пов'язані з протекцією та лобюванням інтересів.

З огляду на те, що жоден із тлумачних словників української мови не дає чітких визначень указаних термінів, їхні дефініції можна виокремити, звертаючись до зарубіжних джерел.

В австралійському словнику *Macquarie* поняття «непотизм» (від лат. *nepos* – онук, племінник) визначається як «патронаж, наданий з урахуванням сімейних стосунків, а не заслуг» [10]. Натомість Оксфордський словник (4-те видання) дає найпоширенішу дефініцію цього терміна: «надмірна прихильність патрона до родичів» (в оригіналі – патронаж батька над незаконними синами, названими племінниками) та вказує, що слово «непотизм» походить від італ. *nipote* – племінник [11].

У своїх працях австралійський дослідник Д. Соломон зазначає, що термін «непотизм» виник у XIV або XV столітті, бо тоді його вживали, щоб описати корумповану практику призначення осіб на «прибуткові» посади та надання Римськими Папами вищих церковних звань чи земель близьким родичам (зазвичай незаконним синам, яких називали «племінниками»). Протягом тривалого історичного періоду церковне походження цього терміна продовжували згадувати у словниках.

Згідно з модерними тлумаченнями непотизмом є фаворитизм, що спирається на родинні зв'язки. Однак із часом почали виникати розбіжності між тлумаченням цього терміна в словниках і практикою його традиційного вживання. Тому нині термін уживають у доволі вузькому сенсі: для визначення процедури призначення на керівні посади некомпетентних осіб (навіть незважаючи на те, що основною складовою непотизму є наявність близьких родинних зв'язків, а не ідентифікація кандидата за ознаками компетентності).

Д. Соломон підкреслює високу гнучкість цієї концепції, адже поняття непотизму можна застосовувати в ширшому діапазоні, не обмежуючись виключно аспектом родинних зв'язків. Однак водночас непотизм є однією з форм патронажу, застосування якої може призвести до виникнення конфлікту інтересів [12].

Дослідники Д. Надлер та М. Скулмен визначають фаворитизм як явище, що має найширше значення серед синонімічних йому понять. В Оксфордському словнику термін *favouritism* визначено як «практику надання несправедливих преференцій одній особі або групі осіб за рахунок інших» [11].

Поняття «кронізм» цей словник тлумачить як «призначення друзів чи однодумців на посади в органах влади без належного врахування їхньої кваліфікації» [11]. Однак на практиці кронізм полягає в тому, що на певні посади призначаються переважно не родичі, а знайомі, друзі чи інші наближені до конкретної людини особи. Кронізм визначають як надання переваги давнім друзям політиків під час заповнення вакантних посад, незалежно від рівня їхніх заслуг. У Великій Британії явище кронізму характеризують усталеними словосполученнями на зразок «старі шкільні краватки» або «клуб давніх друзів». В Україні кронізм визначається як «кумівство».

Турецький дослідник Б. Алпер Буйюкарслан стверджує, що кронізм є похідною від партикуляризму й па-

терналізму та призводить до появи упередженості домінуючих груп й особистої відданості. Науковець указує на те, що спорідненість, яка ґрунтується на призначенні або просуванні осіб для затвердження на певних посадах у приватному чи державному секторі, є непотизмом; надавання пріоритетності налагодженню контактних зв'язків в економічному секторі державно-приватних відносин є кронізмом; а пріоритизація етнічної, географічної та релігійної заангажованості під час здійснення політичного представництва є патронажем (заступництвом).

Очевидним прикладом фаворитизму з боку уряду можна вважати застосування у XIX столітті у США так званої *spoiled system* – механізму заміни чиновників вищої ланки державного сектору на прихильників правлячої партії. У рамках цієї системи урядовці надавали посади громадянам, які підтримували партію, що здобула перемогу на виборах.

4

У наукових колах є деякі розбіжності щодо доцільності застосування фаворитизму, непотизму чи кронізму під час здійснення кадрового добору політико-управлінської еліти.

На думку деяких дослідників, фаворитизм (непотизм) широко застосовується в приватному секторі нерозвинених або слабозрозумітих країн, тому «добір родичів» або сприяння їм у процесі кар'єрного зростання є природним інстинктом, притаманним кожній людині. Тенденції до застосування фаворитизму (непотизму) в межах різних культур, традицій чи соціальних формацій є варіативними. У більшості випадків явище фаворитизму присутнє в суспільствах, котрими підтримуються традиційні зв'язки й відносини. Тому, розглядаючи фаворитизм (непотизм) як природну норму поведінки для певних суспільних груп, багато вчених схиляються до думки про те, що головною метою регулювання цього механізму добору кадрів має бути не його знищення, а ефективне й етичне застосування.

Зокрема, Д. Міллер та І. Ле Бретон-Міллер указують на позитивний ефект добору членів сім'ї або родичів на посади топ-менеджерів з огляду на їхню високу мотивацію.

Водночас, досліджуючи цю проблематику, науковець П. Перес-Гонсалес виявив, що застосування фаворитизму під час здійснення кадрових призначень є безпосередньою причиною дискримінації інших осіб, бо останні матимуть змогу обійняти відповідні посади на вісім років пізніше, ніж обрані кандидати. Прийняття рішення, що спирається на родинні чи дружні стосунки, порушує принципи справедливості та неупередженості, адже особи, котрі не мають таких зв'язків, можуть відчувати, що їхній рівень прибутку чи статус є нижчим порівняно з інсайдерами та не відповідає тому, на який вони заслуговують.

Дистрибутивна теорія справедливості Дж. Хоманса та походна від неї теорія справедливості Дж. Адамса свідчать, що застосування дискримінаційних технік під час добору кадрів на керівні посади сприяє розвитку деструктивної поведінки працівників: зниження працездатності та скоординованості в роботі, зростання кількості прогулів тощо.

До того ж дослідник М. Квон установив, що фаворитизм (непотизм) та кронізм є одними з найпоширеніших джерел конфліктів. У політичній та управлінській сферах вони стають причиною прийняття неефективних рішень, втрати мотивації та зниження продуктивності праці працівників [9, с. 281].

Особливу увагу негативним наслідкам застосування фаворитизму (непотизму) та кронізму в політико-управлінському секторі приділено в дослідженнях Н. Назарбаєва. На його думку, використання цих методів прийняття рішень спирається на особисті мотиви, тому дуже часто призводить до виникнення конфлікту інтересів. При цьому дослідник наголошує, що в деяких країнах законодавство передбачає обов'язкову наявність так званого кодексу етики, який урегульовує питання запобігання виникненню конфлікту інтересів.

Згідно з твердженнями Н. Назарбаєва, фаворитизм (непотизм) є одним із різновидів конфлікту інтересів – ситуацією, в якій особа використовує свої службові повноваження задля отримання вигоди для членів своєї сім'ї або інших родичів. Боротьба з непотизмом має бути спрямована передусім на запровадження заборони на використання державними службовцями своїх посадових повноважень із метою просування їхніх родичів або близьких людей на ключові політичні та державно-управлінські посади, тобто – на усунення проявів незаслуженої прихильності до їхніх родичів під час здійснення кадрового добору кваліфікованих кандидатів [5, с. 23].

Загалом конфлікт інтересів – це правове поняття. На державній службі він виникає внаслідок існування можливостей для зловживання владою, адже, маючи достатньо владних повноважень, державні службовці мають змогу управляти значними матеріальними та людськими ресурсами, отримувати широкий доступ до інформації і кардинально впливати на долю конкретної людини [4].

Базовим актом у вітчизняному правовому полі, котрий урегульовує питання запобігання виникненню конфлікту інтересів у публічній сфері суспільних відносин, є Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» (у редакції від 4 вересня 2014 року. – Ред.). Згідно з його положеннями конфлікт інтересів є суперечністю між особистими майновими, немайновими інтересами особи чи близьких їй осіб та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень [1]. Цей документ установлює певні обмеження щодо прийняття на роботу осіб, котрі мають родинні зв'язки з посадовцями. Та, як свідчить практика, таке законодавче регулювання є недостатнім для імплементації превентивних заходів, котрі запобігали б застосуванню та розвитку фаворитизму (непотизму) й кронізму, бо не передбачає механізмів протидії «кумівству», реалізації лобістських практик та утворенню бізнес-кланів.

Українська дослідниця О. Томкіна зазначає, що використання родинних зв'язків у політиці та на державній службі значно спрощує застосування механізмів корупційної взаємодії між людьми й призводить до неабиякого процвітання певних олігархічних бізнес-кланів. Майже щороку існування корупції в органах державної влади України підтверджується масштабними соціологічними опитуваннями вітчизняної та зарубіжної суспільної думки. Останнім часом результати цих оцінок свідчать про фіксацію високого індексу корупції в державній сфері та наявність аналогічних показників її поширення в приватному секторі. Це зумовлює стабільно низьку репутацію України на міжнародній арені [7, с. 66].

З огляду на складну структуру політико-управлінської еліти нашої держави, в різні періоди її незалежного розвитку вітчизняні владні структури мали у своєму складі тимчасові або постійні «групи інтересів» (своєрідне лобі), які могли протягом певного часу впливати на динаміку розвитку еліти, а також на зміст і характер її діяльності. Суспільно-політичні події, які ввійшли в історію як Європейська революція (або Революція гідності), трансформували сприйняття світовою та вітчизняною спільнотами політичного іміджу України та її політико-управлінської еліти: із пострадянської країни з політично консервативною елітою та авторитарними тенденціями управління наша держава перетворилася на актора міжнародних відносин, який обстоює чітко визначений євроінтеграційний орієнтир, прагне якісного прориву до лав об'єднаної Європи й працює над створенням нової політико-управлінської еліти, котра має сповідувати демократичні цінності та забезпечувати верховенство права.

Євроінтеграційні перетворення в нашій державі значно актуалізували питання формування національного політико-управлінського істеблшменту «нового зраз-

ка». Задля сприяння розвитку України як європейської держави; запобігання процвітанню корупції, практиці застосування протекції та лобізму в найвищих органах державної влади; уникнення конфлікту інтересів під час виконання посадових обов'язків; ліквідації дискримінаційних практик, що застосовуються під час добору кадрів для формування вищого владного корпусу необхідно генерувати процес формування національно свідомої політико-управлінської еліти, яка власною патріотичною поведінкою демонструватиме високий рівень освіченості, морально-етичних принципів та відданості державній справі й нації.

На переконання автора, генерування нової політико-управлінської еліти в Україні можливе насамперед за умови реформаційних змін в освітній галузі. Це забезпечить досягнення найкращих світових стандартів виховання лідерів, які не просто компетентно виконуватимуть посадові обов'язки, а й, що надто важливо, усвідомлюватимуть соціально-політичну відповідальність за власні вчинки, матимуть патріотичні переконання та сформовану національну самосвідомість.

Не менш важливим для припинення застосування методів фаворитизму (непотизму) та кронізму під час рекрутування політико-управлінської еліти є посилення контролю за дотриманням вимог чинного законодавства України, що встановлюють обмеження на призначення близьких родичів на керівні державні посади та забезпечують запобігання корупції. При цьому, послуговуючись успішним досвідом інших держав, доцільно було б виробити механізми усунення від влади нинішніх сімейних та бізнес-кланів і вживання превентивних заходів для запобігання появі нових структур такого типу в системі найвищих органів державної влади.

Список використаних джерел

1. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України № 3206-VI від 7 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
2. Гелей С. Д. Політологія / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – Львів: Світ, 2001. – 384 с.
3. Лавренко О. Трансформація суспільства і концепція «кругообігу еліт» / О. Лавренко // Українська еліта та її роль в державотворенні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 травня 2000 р.). – К.: Військ. гуманіт. ін-т Нац. акад. оборони України, 2000. – С. 168–173.
4. Мотренко Т. Професійна етика публічної служби та запобігання конфлікту інтересів: Порогова програма корпорації «Виклики тисячоліття» / Т. Мотренко // Головне управління державної служби України. – К.: [б. в.], 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nads.gov.ua/document/266106/ethics.pdf>
5. Основи противодействия коррупции / [под ред. И. И. Рогова, К. А. Мамаи, С. Ф. Бычковой]. – Алматы: ОФ «Транспаренси Казахстан», ОФППИ «Интерлигал» в Казахстане, 2004. – 328 с.
6. Пірен М. І. Проблеми формування сучасної української еліти / М. І. Пірен // Соціальна психологія. – 2004. – № 2 (4). – С. 38–48.
7. Томкіна О. Принцип доброчесності державної влади: постановка проблеми / О. Томкіна // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1 (76). – С. 65–74.
8. Траверсе О. О. Політичне лідерство та керівництво доби «лібералізованого» тоталітаризму в СРСР: український контекст (60-ті – початок 90-х рр. XX ст.): автореф. дис. ... докт. політ. наук: 23.00.02 / О. О. Траверсе. – К., 2010. – 28 с.
9. Alper Buyukarslan B. The overall outlook of favoritism in organization: A literature review / B. Alper Buyukarslan,

N. Derya Ergun Ozler // International Journal of Business and Management Studies. – 2011. – Vol. 3, № 1. – P. 275–284.

10. Macquarie Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.macquariedictionary.com.au>

11. Oxford English Dictionary: The definitive record of the English language [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oed.com>

12. Solomon D. Nepotism, patronage and the public trust / D. Solomon. – 27 February 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.integrity.qld.gov.au/library/document/catalogue/speeches-articles/Nepotism%20and%20the%20public%20trust%20\(2\).pdf](http://www.integrity.qld.gov.au/library/document/catalogue/speeches-articles/Nepotism%20and%20the%20public%20trust%20(2).pdf)

References

1. Pro zasady zapobihannia i protydii koruptsii. Zakon Ukrainy No. 3206-VI vid 7 kvitnia 2011 roku [On Principles of Preventing and Counteracting Corruption. The Law of Ukraine No. 3206-VI, 7 April 2011]. Available at: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>>
2. Gelei S. D. and Rutar S. M. (2001) *Politologhiia* [Politology]. Lviv: Svit.
3. Lavrenko O. (2000) 'Transformatsiia suspilstva i kontseptsiiia 'kruhoobihu elit' [Transformation of society and the concept of 'circulation of elites'], *Ukrainian Elite and Its Role in the State Building: Proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference*, Kyiv, 18–19 May 2000. – Kyiv: Viisk. humanit. in-t Nats. akad. oborony Ukrainy, pp. 168–173.
4. Motrenko T. (2010) 'Profesiina etyka publichnoi sluzhby ta zapobihannia konfliktu interesiv: Porohova programa korporatsii 'Vykylyk tysiacholittia' [Professional ethics of the public service and conflict of interest: Threshold Programme of the 'Millennium Challenges' Corporation], Main Department of the Civil Service of Ukraine. Kyiv. Available at: <<http://nads.gov.ua/document/266106/ethics.pdf>>
5. *Osnovy protivodeistviia korruptsii* [Fundamentals of countering corruption] (2004), Rohov I. I., Mami K. A., Bychkova S. F. (eds.). Almaty: OF 'Transparensi Kazakhstan', OFPPI 'Intehral' in Kazakhstan.
6. Piren M. I. (2004) 'Problemy formuvannia suchasnoi ukrainskoi elity' [Problems of formation of the modern Ukrainian elite], *Sotsialna psykholohiia* 2 (4): 38–48.
7. Tomkina O. (2014) 'Pryntsypy dobrochesnosti derzhavnoi vlady: postanovka problemy' [Principles of the virtue of state power: Problem statement], *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy* 1 (76): 65–74.
8. Traverse O. O. (2010) *Politychne liderstvo ta kerivnytstvo doby 'liberalizovanoho' totalitaryzmu v SRSR: ukrainsky kontekst (60-i – pochatok 90-kh rokiv XX stolittia): avtoref. dys. ... dokt. polit. nauk: 23.00.02* [Political leadership and administration in the period of 'liberalized' totalitarianism in the USSR: Ukrainian context (1960-s – early 1990-s): Dissertation abstract for the Doctor in Political Science, specialty: 23.00.02]. Kyiv.
9. Alper Buyukarslan B. and Derya Ergun Ozler N. (2011) 'The overall outlook of favoritism in organization: A literature review', *International Journal of Business and Management Studies*, vol. 3, No. 1: 275–284.
10. *Macquarie Dictionary*. Available at: <<https://www.macquariedictionary.com.au>>
11. *Oxford English Dictionary: The definitive record of the English language*. Available at: <<http://www.oed.com>>
12. Solomon D. 'Nepotism, patronage and the public trust', 27 February 2014. Available at: <[http://www.integrity.qld.gov.au/library/document/catalogue/speeches-articles/Nepotism%20and%20the%20public%20trust%20\(2\).pdf](http://www.integrity.qld.gov.au/library/document/catalogue/speeches-articles/Nepotism%20and%20the%20public%20trust%20(2).pdf)>

Сучасне науково-теоретичне дослідження міжнародного економічного права і процесу*

Андрій ОМЕЛЬЧЕНКО,
доктор юридичних наук, професор

6

Современное научно-теоретическое исследование международного экономического права и процесса

Андрей ОМЕЛЬЧЕНКО, доктор юридических наук, профессор

Modern Scientific and Theoretical Study of the International Economic Law and Procedure

Andrii OMELCHENKO, Doctor of Juridical Science, Professor

Світова глобалізація та інтернаціоналізація нині спостерігаються майже в усіх сферах діяльності держав і міжнародних організацій. Успішне вирішення економічних завдань є однією з важливих засад політичного та соціального розвитку країн, засобом підтримання миру й безпеки у світі. Саме тому в умовах сьогодення зростають роль і значення міжнародного економічного співробітництва за участю держав та міжнародних організацій, тож монографічне дослідження доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України Віталія Опришко «Міжнародне економічне право і процес» є вельми актуальним. Один із багатьох чинників, що також роблять його актуальним, – це підписання й ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка є інструментом подальшої міжнародної економічної інтеграції нашої держави.

Автор обґрунтовано зазначає, що виникнення, розвиток і припинення широкого спектра міжнародних відносин економічного характеру потребує впорядкування та врегулювання. Це зумовлює необхідність використання системи принципів та норм міжнародного економічного права.

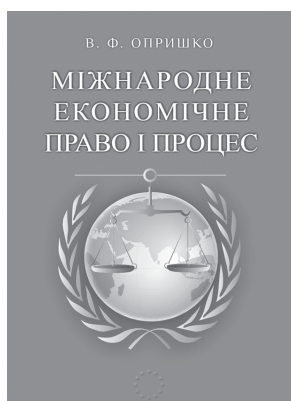
Структура й зміст рецензованої монографії відповідають поставленим у ній завданням наукового

дослідження. Так, у цій монографії вперше у вітчизняній юридичній науці комплексно розглядаються теоретичні та практичні проблеми міжнародного економічного права і процесу як складової міжнародного публічного права. Автор з'ясовує теорію і сучасні концепції міжнародного економічного права, його місце та роль у системі міжнародного права, поняття та систему джерел міжнародного економічного права, досліджує поняття та систему принципів міжнародного економічного права, характеризує його загальні та спеціальні принципи.

Перед тим, як досліджувати джерела міжнародного економічного права, автор повно та аргументовано розкриває питання гармонізації законодавства країн з міжнародним економічним правом (зокрема, на прикладі гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом).

У монографії досліджуються система та правовий статус суб'єктів міжнародного економічного права. Й з-поміж таких суб'єктів держава є основним. Автор також досліджує правосуб'єктність і функціонування системи міжнародних економічних організацій. Особливу увагу приділено дослідженню міжнародно-правового регулювання транснаціональних корпорацій як третьої групи суб'єктів міжнародного економічного права.

Оскільки міжнародний економічний договір є одним із основних джерел міжнародного економічного права, в монографії досліджуються поняття, значення міжнародних економічних договорів та міжнародно-правове регу-

* Рецензія на кн.: *Опришко В.Ф. Міжнародне економічне право і процес: [моногр.] / Віталій Федорович Опришко. – К.: Парламентське вид-во, 2014. – 518 с.*

лювання їх укладення, види міжнародних економічних договорів, порядок їх укладення за законодавством України.

Повним, комплексним та актуальним, з теоретичного й науково-практичного поглядів, є дослідження автором поняття, принципів, джерел та змісту підгалузей міжнародного економічного права, а саме: міжнародного торговельного права, міжнародного валютно-фінансового права, міжнародного інвестиційного права, міжнародного транспортного права, правового регулювання міжнародного промислового та сільськогосподарського співробітництва.

Уперше у вітчизняній юридичній науці досліджується сутність міжнародного економічного процесуального права. Автор визначає місце цього права в системі міжнародного права, характеризує його систему та суб'єктів. Особливо розглядається процесуальна діяльність міжнародних організацій.

Досліджуючи публічно-правові міжнародні економічні спори, автор розкриває систему міжнародно-правових засобів їх врегулювання, характеризує роль, яку відіграють у цьому міжнародний суд і міжнародний арбітраж, висвітлює особливості розв'язання окремих міжнародно-економічних спорів галузевого та регіонального характеру.

В. Опришко вдало обрав науково-теоретичне підґрунтя наукового дослідження. Досліджуючи зазначені проблеми, вчений проаналізував й узагальнив значну кількість вітчизняних науково-монографічних та інших літературних джерел, міжнародно-правових актів, а також національне законодавство окремих держав, зокрема й України. При цьому, висвітлюючи різноманітні науки підходи з цієї проблематики, він не оминає дискусійних питань, а викладає обґрунтовану власну дослідницьку позицію.

Об'єктом рецензованого монографічного дослідження є суспільні відносини у сфері міжнародного економіч-

ного права і процесу, а предметом – теоретичні та методологічні проблеми правового регулювання міжнародних економічних відносин, міжнародні та національні норми права, що регулюють відносини у зазначеній сфері, практика їх застосування.

Виходячи з особливостей об'єкта та предмета дослідження, автор обрав відповідну систему філософсько-світоглядних підходів, принципів і методів їх науково-теоретичного пізнання, які враховують діалектику й динамізм процесів міжнародної економічної інтеграції на сучасному етапі розвитку міжнародного співробітництва. Застосована в монографії методологія дослідження міжнародного економічного права і процесу є множинною та комплексною.

Як уже частково зазначалося, наукова новизна цієї монографії полягає в тому, що вона є першим в українській юридичній науці комплексним, узагальненим дослідженням теоретичних і практичних проблем міжнародного економічного права і процесу. Її наукова новизна також в одержаних автором теоретичних і практичних результатах, у формулюванні положень та висновків, що мають достовірний і обґрунтований характер.

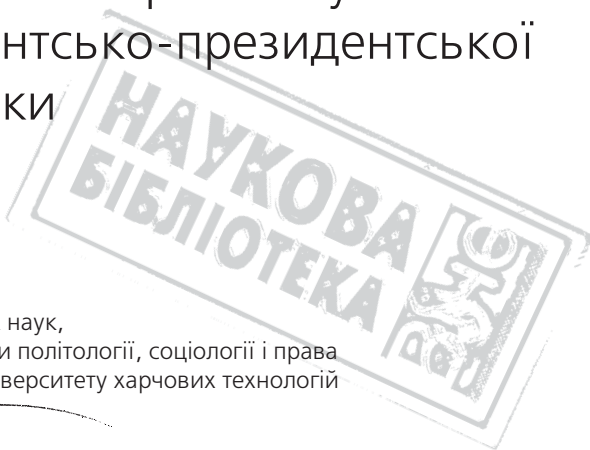
Практичне значення цього дослідження визначається його актуальністю, новизною та науково-теоретичними результатами. Основні положення й висновки можуть бути використані в науково-дослідній сфері, правотворчій та правозастосовній діяльності, а також у навчальному процесі.

Монографія В. Опришка «Міжнародне економічне право і процес» буде корисною для науковців, викладачів вищих навчальних закладів, студентів, аспірантів, державних службовців, суб'єктів підприємницької діяльності, а також усіх тих, чий інтерес й професійна діяльність пов'язані з міжнародним економічним та міжнародним економічним процесуальним правом.

Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки

Петро РУДИК,
доктор історичних наук,
професор кафедри політології, соціології і права
Національного університету харчових технологій

У статті розкриваються зміни в конституційно-правовому статусі Президента України в умовах переходу країни від президентсько-парламентської республіки до парламентсько-президентської. Аналізується обмеження його повноважень щодо участі у формуванні персонального складу уряду й інших органів влади, створенні, реорганізації та ліквідації центральних органів виконавчої влади відповідно до Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» № 742-VII від 21 лютого 2014 року. Водночас наголошується на розширенні права глави держави впливату на Верховну Раду України шляхом можливого дострокового припинення її повноважень; акцентується увага на вирішальній ролі Президента в питаннях зовнішньої політики, національної безпеки та оборони країни, забезпечення державної незалежності, територіальної цілісності України, дотримання Конституції, прав і свобод людини і громадянина.

Ключові слова: Конституція України, відновлення дії її окремих положень, Президент України, його конституційно-правовий статус, парламентсько-президентська республіка.

Конституційно-правовий статус Президента України в умовах парламентсько-президентської республіки

Петр РУДЫК, доктор исторических наук, профессор кафедры политологии, социологии и права Национального университета пищевых технологий

В статье раскрываются изменения в конституционно-правовом статусе Президента Украины в условиях перехода страны от президентско-парламентской республики к парламентско-президентской. Анализируется ограничение его полномочий, касающихся участия в формировании персонального состава правительства и других органов власти, создании, реорганизации и ликвидации центральных органов исполнительной власти, согласно Закону Украины «О возобновлении действия отдельных положений Конституции Украины» № 742-VII от 21 февраля 2014 года. Одновременно подчеркивается расширение права главы государства влиять на Верховную Раду Украины путем возможного досрочного приостановления ее полномочий; акцентируется внимание на решающей роли Президента в вопросах внешней политики, национальной безопасности и обороны страны, обеспечения государственной независимости, территориальной целостности Украины, соблюдения Конституции, прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: Конституция Украины, возобновление действия ее отдельных положений, Президент Украины, его конституционно-правовой статус, парламентско-президентская республика.

Constitutional and Legal Status of the President of Ukraine in the Setting of Parliamentary and Presidential Republic

Petro RUDYK, Doctor of Historical Science, Professor of the Department of Political Science, Sociology and Law of the Faculty of Power Engineering and Energy Management of the National University of Food Technologies

Changes in the constitutional and legal status of the President of Ukraine in the context of the country's transition from the presidential and parliamentary republic to the parliamentary and presidential one are highlighted. In accordance with the Law of Ukraine No. 742-VII 'On Restoring the Specific Provisions of the Constitution of Ukraine' of 21 February 2014, limitations of his powers to participate in the personnel selection while forming the Government and other authorities; to establish, reorganize and liquidate the central authorities are analyzed. At the same time, it is emphasized the empowerment of the Head of State to influence the Verkhovna Rada of Ukraine by means of the possible early termination of its powers; it is paid attention to the crucial role of the President while resolving foreign policy, national security and defence issues, ensuring the national independence and territorial integrity of Ukraine, adhering to the Constitution of Ukraine, the rights and freedoms of man and of the citizen.

Keywords: Constitution of Ukraine, President of Ukraine, constitutional and legal status, parliamentary and presidential republic.

Конституція України, як Основний Закон держави, визначає правовий статус головних органів державної влади [1]. У системі цих органів Президент України посідає особливе місце та відіграє провідну роль. Його конституційно-правовий статус еволюціонував (змінювався) залежно від зміни форми державного правління: президентсько-парламентської республіки – на парламентсько-президентську чи навпаки. Сьогодні, після політичних подій у листопаді 2013 року – лютому 2014 року й ухвалення Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» № 742-VII від 21 лютого 2014 року, конституційно-правовий статус Президента зазнав певних змін [5]. Це зумовлено зміною політичної ситуації, що спричинило зміну форми державного правління з президентсько-парламентської республіки на парламентсько-президентську.

Проблему конституційно-правового статусу Президента України вже широко висвітлено в юридичній літературі, зокрема вченими-конституціоналістами Національної академії правових наук України, Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Інституту законодавства Верховної Ради України, Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного університету «Одеська юридична академія» та деяких інших вищих навчальних закладів. Ними видано монографії, підручники, навчальні посібники, захищено дисертації, опубліковано матеріали конференцій, низку

статей у наукових збірниках і юридичних журналах, зокрема й у журналі «Віче», в яких досліджуються особливості інституту президентства, місце та роль Президента України в системі державної влади, еволюція його конституційно-правового статусу, висловлюються міркування щодо їх здійснення на різних етапах історії незалежної України. Проте проблема конституційно-правового статусу Президента України відповідно до Закону України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» № 742-VII від 21 лютого 2014 року ще не досліджувалася.

Нині чинна Конституція України діє в редакції 2014 року, що визначена згаданим законом, який відновив положення Закону України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8 грудня 2004 року та врахував зміни, внесені законами України № 2952-VI від 1 лютого 2011 року та № 586-VII від 19 вересня 2013 року.

Зазначмо, що закони, прийняті Верховною Радою України, стають чинними після того, як їх підписує Президент (ч. 2 ст. 94, п. 29 ст. 106 Конституції). З огляду на те, що 22 лютого 2014 року колишній Президент Віктор Янукович покинув Україну й фактично самоусунувся від виконання своїх повноважень, Верховна Рада 23 лютого 2014 року своєю постановою поклала виконання обов'язків Президента України, згідно зі статтею 112 Конституції, на Голову Верховної Ради України Олександра Турчинова на період до обрання і вступу на пост нового глави держави [11]. А 25 лютого 2014 року пар-

ламент уповноважив виконуючого обов'язки Президента України, Голову Верховної Ради України Олександра Турчинова на підписання законів України, прийнятих з 21 лютого 2014 року, на період до здійснення відповідних повноважень Президента України. Ця постанова набрала чинності з моменту її прийняття [15].

Маючи уповноваження на підписання законів України, виконуючий обов'язки Президента України, Голова Верховної Ради України Олександр Турчинов підписав Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» № 742-VII від 21 лютого 2014 року. Закон був опублікований 1 березня 2014 року в газеті «Голос України» й набув чинності 2 березня. Того ж дня втратила чинність Постанова Верховної Ради України № 750-VII від 22 лютого 2014 року «Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, зі змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 8 грудня 2004 року, № 2952-VI від 1 лютого 2011 року, № 586-VII від 19 вересня 2013 року» [14]. Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» № 742-VII від 21 лютого 2014 року Верховна Рада відновила дію окремих положень Основного Закону держави, прийнятого 28 червня 1996 року зі змінами, внесеними законами України № 2222-IV від 8 грудня 2004 року, № 2952-VI від 1 лютого 2011 року, № 586-VII від 19 вересня 2013 року.

Відповідно змінилася форма державного правління: Україна з президентсько-парламентської стала парламентсько-президентською республікою. Законом розширено повноваження Верховної Ради у формуванні та призначенні Кабінету Міністрів і водночас звужено повноваження в цьому аспекті Президента. У парламенті України з депутатських фракцій та позафракційних народних депутатів на основі узгодження їхніх політичних позицій формується коаліція (парламентська більшість), яка й вносить пропозиції Президенту щодо кандидатури Прем'єр-міністра, а також щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів (ч. 6, 8 ст. 83 Конституції). Верховна Рада за поданням Президента призначає Прем'єр-міністра України, міністра оборони, міністра закордонних справ, а за поданням Прем'єр-міністра – всіх інших членів уряду, голову Антимонопольного комітету, голову державного комітету телебачення та радіомовлення, голову Фонду державного майна. Верховна Рада має право звільняти всіх зазначених осіб з посад. Вона вирішує питання про відставку Прем'єр-міністра та членів уряду. Парламент призначає на посаду та звільняє з посади за поданням Президента голову Служби безпеки України. Відповідно до Конституції та закону України парламент здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів (пункти 12, 12¹, 13 ч. 1 ст. 85 Конституції) [1].

Згідно із Законом України від 21 лютого 2014 року значно ширшими стали повноваження Голови Верховної Ради. Так, змінено положення, відповідно до якого Голова парламенту «організує підготовку питань до розгляду на засіданнях Верховної Ради України», на об'ємніше за змістом: «організує роботу Верховної Ради України, координує діяльність її органів» (п. 2 ч. 2 ст. 88 Конституції). У разі дострокового припинення повноважень Президента на Голову Верховної Ради, а не на Прем'єр-міністра, як фіксувала Конституція в редакції 1996 року, покладається виконання обов'язків глави держави на період до обрання й вступу на посаду нового Президента. Щоправда, здійснення таких повноважень обмежується пунктами 2, 6–8, 10–13, 22, 24, 25, 27, 28 статті 106) [1].

Цим законом розширено й коло повноважень Кабінету Міністрів, які за Конституцією в редакції 1996 року належали Президенту України. Так, урядові надано повноваження утворювати, реорганізовувати та ліквідувати відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади; призначати та звільняти з посад за поданням Прем'єр-міністра керівників центральних органів ви-

конавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України (п. 9¹, 9² ст.116) [1].

Водночас закон відновив зміни, що **посилюють вплив Президента на Верховну Раду**. Зокрема, змінами розширено право глави держави достроково припинити повноваження парламенту. Окрім права дострокового припинення повноважень Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії не можуть розпочатися пленарні засідання, змінами таке право надано, якщо: по-перше, протягом одного місяця у Верховній Раді не сформовано коаліції депутатських фракцій та, по-друге, протягом шістьдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів не сформовано його персонального складу. Рішення про дострокове припинення повноважень парламенту Президент має приймати після консультацій із Головою Верховної Ради, його заступниками та головами депутатських фракцій у Верховній Раді (п. 1, 2 ч. 2 ст. 90; п. 8 ч. 1 ст. 106 Конституції) [1]. Проте незалежно від результатів цих консультацій і пропозицій (доцільності чи недоцільності дострокового припинення повноважень парламенту України) рішення про припинення повноважень Верховної Ради приймає лише Президент.

Окрім цього, відповідно до відновлених змін у **Президенту України залишається значний вплив на призначення провідних керівників уряду та інших органів державної влади країни**. Він не призначає за згодою Верховної Ради Прем'єр-міністра, як це було за Конституцією України в редакції 1996 року, а вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді, сформованої відповідно до статті 83 Конституції, подання про призначення парламентом Прем'єр-міністра України не пізніше ніж на п'ятнадцятий день після одержання такої пропозиції; вносить до Верховної Ради подання про призначення міністра оборони та міністра закордонних справ; вносить до Верховної Ради подання про призначення на посаду та звільнення з посади голови Служби безпеки України; зупиняє дію актів Кабінету Міністрів з мотивів їх невідповідності Основному Закону держави з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності (п. 9, 10, 14, 15 ч. 1 ст. 106); не лише призначає, а й звільняє з посади Генерального прокурора України (за згодою Верховної Ради), половину складу Ради Національного банку України, половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, третину складу Конституційного Суду України (п. 11, 12, 13, 22 ч. 1 ст. 106) [1].

Відповідно до Закону № 742-VII від 21 лютого 2014 року **розширюються повноваження Президента України у зв'язку із значним звуженням сфери контрасигнування актів глави держави**, що мають скріплюватися підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт і його виконання. Якщо відповідно до Конституції України в редакції 1996 року акти Президента, видані в межах його повноважень, скріплювалися підписами Прем'єр-міністра і міністра, відповідального за акт та його виконання, за 13 пунктами статті 106 Конституції (п. 3, 4, 5, 8, 10, 14, 15, 17, 18, 21, 22, 23, 24), то згідно з її новою редакцією їх кількість зменшилася до 4 (п. 5, 18, 21, 23 ст. 106). Зокрема, це акти з питань призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях, прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав (п. 5), акти Ради національної безпеки і оборони України (п. 18), рішення про запровадження в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану та зон надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України (п. 21), акти про утворення судів у визначеному законом порядку (п. 23).

Зауважмо, що у світовій практиці контрасигнування має певні традиції. Передусім воно застосовується в республіках парламентської або змішаної форм дер-

жавного правління, де акт глави держави без підпису глави уряду або відповідального за його виконання члена уряду вважається недійсним [17]. У країнах зі змішаною формою державного правління, якою є й Україна, сфера застосування інституту контрастигування актів глави держави є дещо обмеженою. В Україні вона звузилася внесеними змінами до Основного Закону держави.

Наявні різні трактування щодо намірів його застосування. Одні вчені вважають, що призначення контрастигування – в тому, щоб зняти з глави держави політичну (конституційно-правову) відповідальність за прийняті ним рішення і покласти її на уряд та його окремих членів, інші – що воно забезпечує гарантії проти зловживання повноваженнями з обох сторін, які ставлять свої підписи, треті – що відповідні підписи компетентних членів уряду можуть засвідчити законність видання актів глави держави, його відповідність вимогам Основного Закону.

Відповідно до Закону України № 742-VII від 21 лютого 2014 року у Конституції відновлено повноваження Президента про оголошення стану війни та прийняття рішень про **використання в разі збройної агресії проти України не лише Збройних Сил України**, як передбачалося Конституцією в редакції 1996 року, а й **інших**, утворених відповідно до законів України військових формувань (п. 19 ст. 106) [1]. До таких **військових формувань** можна віднести Державну прикордонну службу, Службу безпеки України, Національну гвардію, Державну спеціальну службу транспорту, Службу зовнішньої розвідки, Управління державної охорони, які за потреби глава держави може використати. Саме на це конституційне положення сьогодні спирається Президент України Петро Порошенко у своїй діяльності щодо подій на Сході держави. Хоча зазначимо, що донині в Україні відсутнє чітке загальноприйняте визначення поняття «військове формування», яке відповідало б сучасним умовам.

У новій редакції Основного Закону передбачені зміни, що стосуються виконання обов'язків Президента України в разі дострокового припинення його повноважень. У Конституції України зафіксовані такі підстави дострокового припинення повноважень глави держави: 1) відставка; 2) неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я; 3) усунення з поста в порядку імпичменту; 4) смерть (ст. 108). Якщо за Основним Законом у редакції 1996 року в разі дострокового припинення повноважень Президента України на основі зазначених вище підстав виконання його обов'язків на період до обрання і вступу на пост нового глави держави покладалося на Прем'єр-міністра України, то за Конституцією в редакції 2014 року за таких же умов і на тих же підставах **виконання обов'язків Президента покладається вже на Голову Верховної Ради**, бо тепер парламент формує та призначає Кабінет Міністрів (п. 12 ст. 85), який відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний парламенту в межах, передбачених Основним Законом держави (ч. 1 ст. 113) [1].

Проте варто зауважити, що нова редакція Конституції України закріпила **певні обмеження щодо виконання Головою Верховної Ради України обов'язків Президента України** до вступу на пост новообраного глави держави. Так, Голова Верховної Ради в період виконання ним обов'язків Президента не може здійснювати повноважень, передбачених пунктами 2, 6–8, 10–13, 22, 24, 25, 27, 28 ст. 106 Конституції України. Отже, він не може: звертатися з посланням до народу та зі щорічними й позачерговими посланнями до Верховної Ради про внутрішнє і зовнішнє становище України (п. 2); призначати всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Основного Закону, проголошувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою (п. 6); призначати позачергові вибори до Верховної Ради у строки, встановлені Конституцією

України (п. 7); припиняти повноваження Верховної Ради, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; якщо протягом одного місяця у Верховній Раді не сформовано коаліції депутатських фракцій; якщо протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів не сформовано персонального складу уряду (п. 8); вносити до Верховної Ради подання про призначення міністра оборони України, міністра закордонних справ України (п. 10); призначати на посаду та звільняти з посади за згодою Верховної Ради Генерального прокурора України (п. 11); призначати на посади та звільняти з посад половину складу Ради Національного банку України (п. 12); призначати на посади та звільняти з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (п. 13); призначати на посади та звільняти з посад третину складу Конституційного Суду України (п. 22); присвоювати вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини (п. 24); нагороджувати державними нагородами; встановлювати президентські відзнаки та нагороджувати ними (п. 25); здійснювати помилування (п. 27); створювати в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (п. 28) [1].

Під час політичної ситуації, що склалася в Україні після 21 лютого 2014 року, коли тодішній Президент Віктор Янукович покинув країну й, отже, самоусунувся від здійснення конституційних повноважень, виконання обов'язків Президента згідно із статтею 112 Конституції України було покладено парламентом на Голову Верховної Ради Олександра Турчинова. Він виконував їх з 23 лютого 2014 року до вступу на пост новообраного Президента України Петра Порошенка, який 7 червня 2014 року склав присягу українському народові на урочистому засіданні Верховної Ради. Відповідно до Конституції в редакції 2014 року Олександр Турчинов виконував обов'язки Президента України в межах, передбачених Основним Законом держави (ст. 112) [1].

Конституцію також оновив Закон України «Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» № 2952-VI від 1 лютого 2011 року, окремі положення якого стосувалися й Президента України. Закон встановив строки, на які мають обиратися народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільські, селищні та міські голови (замість чотирьох років – п'ять), та терміни, коли мають відбуватися чергові вибори до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, сільських, селищних, міських, районних, обласних рад, сільських, селищних і міських голів (в останню неділю жовтня в'ятого року їх повноважень) і **Президента України (в останню неділю березня п'ятого року його повноважень)** [6]. Закон передбачав проведення виборів до Верховної Ради в останню неділю жовтня 2012 року. Вони відбулися 28 жовтня 2012 року. А чергові вибори Президента України мали проводитися в останню неділю березня 2015 року.

Проте у зв'язку зі складною політичною ситуацією, що склалася в лютому 2014 року, Верховна Рада призначила позачергові вибори Президента на 25 травня 2014 року. Вони відбулися в один тур. **25 травня 2014 року Президентом України обрано Петра Порошенка**, за якого проголосували 54,7 відсотка виборців. А 7 червня, як уже зазначалося, він вступив на цей пост.

Отже, відповідно до Закону України № 742-VII від 21 лютого 2014 року в Конституції відновлено положення Закону України «Про внесення змін до Конституції України» № 2222-IV від 8 грудня 2004 року, що стосувалися деяких змін у розподілі основних повноважень

між парламентом, Президентом і урядом, які привели до зміни форми державного правління, а саме: Україна з президентсько-парламентської стала парламентсько-президентською республікою. Змінилися повноваження Президента у сфері державного будівництва, нормотворчої діяльності та забезпечення конституційної законності. У сфері державного будівництва радикально обмежено його повноваження щодо формування персонального складу державних органів, позбавлено повноваження щодо створення, реорганізації і ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, у сфері нормотворчої діяльності Президенту заборонено накладати вето на закони про внесення змін до Конституції України, а у сфері забезпечення конституційної законності – надано право зупиняти дію актів Кабінету Міністрів з мотивів невідповідності їх Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності.

Розширення повноважень Президента щодо дострокового припинення повноважень Верховної Ради (якщо в парламенті протягом одного місяця не сформовано коаліції депутатських фракцій і протягом шістдесяти днів – персонального складу уряду після його відставки) значно посилюватиме стабілізуючий вплив глави держави на роботу народних депутатів України, сприятиме підвищенню ефективності діяльності парламенту, пошуку компромісних рішень під час розв'язання складних питань у політичній, соціальній, економічній та інших сферах.

Чимало положень Конституції України, що стосуються повноважень Президента, не зазнали змін. Основні функції глави держави визначені статтею 102 Основного Закону, до якої змін не внесено. За цією статтею Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина [1]. Він забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію та запровадження воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України (п. 1, 17, 18, 20 ст. 106) [1]. Саме так нині діє Президент України Петро Порошенко. В умовах війни на українському Донбасі він заявив, що йде на посаду Президента, щоб зберегти і зміцнити єдність України, її територіальну цілісність, забезпечити тривалий мир і гарантувати надійну безпеку українському народу [4].

Залишилося за Президентом, як гарантом додержання Конституції України, незмінне право законодавчої ініціативи (ч. 1 ст. 93). Воно дозволяє йому приводити чинне законодавство у відповідність до Конституції України, порушувати питання щодо реалізації її положень. Він підписував і підписує закони, ухвалені парламентом. Президент мав і має право вето щодо ухвалених парламентом законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України (п. 30 ст. 106). Це давало й дає нині змогу забезпечити додержання Конституції України. З часу прийняття Основного Закону держави всі президенти України активно застосовували право вето щодо законів, прийнятих Верховною Радою. Вони направляли до Конституційного Суду України звернення щодо встановлення конституційності законів та інших актів Верховної Ради (п. 1 ст. 150). Глава держави наділений виключним правом подавати до Верховної Ради законопроект про внесення змін до Основного Закону й, зокрема, до розділу I «Загальні положення», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» (п. 6 ст. 106, ст. 156), та призначати позачергові вибори до Верховної Ради у строки, встановлені Конституцією України (п. 7 ст. 106) [1].

За Президентом залишається право звертатися до Конституційного Суду України по висновок про відповідність Конституції чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість (ч. 1 ст. 151). У разі, якщо вичерпані всі можливості гарантування додержання Конституції України, Президент має право звернутися по допомогу до народу. Відповідно до статті 156 Основного Закону він уповноважений призначити всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України й проголосувати всеукраїнський референдум за народною ініціативою (п. 6 ст. 106).

Президент виступає гарантом прав і свобод людини і громадянина, що реалізується через: здійснення його права законодавчої ініціативи (ч. 1 ст. 93); у разі необхідності прийняття рішення про запровадження в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану; оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації (п. 21 ст. 106); видання указів, спрямованих на захист прав і свобод людини і громадянина, деяких категорій населення, здійснення інших заходів щодо забезпечення прав людини і громадянина (п. 2 ч. 1 ст. 106) тощо.

Залишилися незмінними представницькі повноваження Президента України у внутрішньополітичних та зовнішньополітичних відносинах. У **внутрішньополітичних відносинах** він забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України (п. 1, 2 ст. 106). Так, у зв'язку з одностороннім одностороннім припиненням вогню у Донбасі до 27 червня 2014 року Президент України Петро Порошенко звернувся до українського народу й поінформував його про деталі свого мирного плану врегулювання ситуації у східних регіонах країни [2], а 25 серпня 2014 року – у зв'язку з достроковим припиненням повноважень Верховної Ради сьомого скликання [3].

Не змінилася зовнішньополітична функція Президента України. Він представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори, укладає міжнародні договори України; приймає рішення про визнання іноземних держав (п. 3, 4 ст. 106); призначає і звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі й відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав (п. 5 ст. 106); підписує закони України про ратифікацію міжнародних договорів України. Згадаймо, що відповідно до Закону України № 742-VII від 21 лютого 2014 року відновлена конституційна норма, згідно з якою Президент вносить до Верховної Ради подання про призначення міністра закордонних справ України (п. 10 ст. 106) [5], від якого багата в чому залежить продуктивна робота самого міністерства, що має забезпечити проведення зовнішньої політики держави та координацію діяльності у сфері зовнішніх зносин України.

Сьогодні досить актуальною є проблема судової влади. Президент не має права втручатися в діяльність судових органів, бо відповідно до чинної Конституції України делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається (ч. 1 ст. 124). Проте, здійснюючи свої установчі функції, пов'язані з формуванням судових органів, він активно з ними працює. Так, Президент утворює суди у визначеному законом порядку (п. 23 ст. 106); здійснює перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років (ч. 1 ст. 128). Згідно із змінами до Конституції України, які були внесені Законом України № 742-VII від 21 лютого 2014 року, він не тільки призначає на посади третину складу Кон-

ституційного Суду України, як за попередньої редакції, а й звільняє з посад (п. 22 ст. 106) [1].

Президент наділений широкими повноваженнями у сфері національної безпеки, оборони та військової політики. За Конституцією України у будь-якій редакції йому належить майже четверта частина всіх повноважень у цій сфері. Засади державної політики України, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз у всіх сферах життєдіяльності, визначено в Законі України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19 червня 2003 року. Головними об'єктами національної безпеки є: людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи; суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне й навколишнє природне середовище та природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність (ст. 3 закону) [10].

Цим законом на Президента покладалися завдання розробити стратегію національної безпеки і воєнну доктрину України, інші доктрини, концепції та програми, що стосувалися аспектів національної безпеки. І ці завдання глави держав намагалися в основному виконувати. Вони видали такі укази: «Воєнна доктрина України» № 648/2004 від 15 червня 2004 року (Л. Кучма) та «Стратегія національної безпеки України» № 105/2007 від 12 лютого 2007 року (В. Ющенко), до яких вносилися зміни. Зокрема, Указом Президента № 389/2012 від 8 червня 2012 року внесено зміни до Стратегії національної безпеки України. Причиною цього було те, що ухвалена вперше в 2007 році Стратегія національної безпеки України не стала керівним документом для практичної діяльності органів державної влади. Ці органи зосередилися, як зазначалося в указі, на досягненні короткострокових політичних і економічних цілей, нехтували проблемами стратегічного розвитку суспільства й держави. Внаслідок цього посилюлися загрози національній безпеці, послабилася спроможність України захищати свої національні інтереси. А тому заново оцінювалися рівень і вплив загроз життєво важливим інтересам України, визначалися стратегічні пріоритети політики національної безпеки та напрями вдосконалення механізмів їх реалізації. В указі підкреслювалося, що успішне вирішення таких завдань можливе за умови єдності та дієздатності державної влади, налагодження взаємодії між Президентом, урядом і парламентом [13]. Водночас зауважмо, що забезпечити національну безпеку в Україні можливо лише шляхом проведення комплексної державної політики в економічній, соціальній, політичній, військовій, екологічній, науково-технічній, інформаційній сферах об'єднаними зусиллями державних органів, громадських організацій і посадових осіб, зокрема й глави держави.

Президент є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України (п. 17 ст. 106). Проте його роль не зводиться до оперативного-тактичного чи стратегічного управління військами, а до функції політичного керівництва державними органами, які забезпечують обороноздатність України.

Відповідно до Основного Закону він очолює Раду національної безпеки і оборони України – РНБО (п. 18 ст. 106), яка створюється при Президентові та є координаційним органом з цих питань. Проте вона не належить до жодної з гілок державної влади. Її основні конституційні функції – це координація і контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в мирний час, в умовах воєнного або надзвичайного стану та кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці України (ч. 1, 2 ст. 107). Її персональний склад формує глава держави. До неї за посадою входять Прем'єр-міністр України, міністр оборони, голова Служби безпеки України, міністр внутріш-

ніх справ і міністр закордонних справ. У засіданнях Ради національної безпеки і оборони може брати участь Голова парламенту України. РНБО приймає рішення, які вводяться в дію указами Президента (ч. 4, 5, 6, 7 ст. 107).

Компетенція та функції РНБО визначаються Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [12]. Нині глава держави Петро Порошенко через РНБО здійснює низку заходів щодо врегулювання ситуації у східних українських регіонах. Зокрема, 17 липня 2014 року на основі аналізу ситуації на Сході України РНБО пропонувала оголосити та провести часткову мобілізацію. На підставі цього Президент видав Указ «Про часткову мобілізацію» № 607/2014 від 21 липня 2014 року [16], а Верховна Рада його затвердила Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» № 1595-VII від 22 липня 2014 року [9]. Часткова мобілізація тривала протягом 45 днів із дня набрання чинності указом Президента.

Як і раніше, Президент, як глава держави і Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, призначає на посади та звільняє з посад найвище командування ЗСУ, інших військових формувань (п. 17 ст. 106). Відповідно до Конституції в редакції 1996 року він за поданням Прем'єр-міністра призначав міністра оборони України, як і всіх інших міністрів. Згідно із Законом України № 742-VII від 21 лютого 2014 року правовий статус Президента в цьому питанні змінився: нині він має право лише вносити до Верховної Ради подання про призначення міністра оборони України (п. 10 ч. 1 ст. 106), а призначає такого міністра парламент (п. 12 ч. 1 ст. 85; ч. 4 ст. 114).

Президент України наділений також іншими повноваженнями, необхідними для виконання функцій глави держави. Він присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; вирішує питання громадянства, приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні; здійснює помилування; створює в межах коштів, передбачених у державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби (п. 24, 25, 26, 27, 28 ст. 106) тощо.

Нині одним із першочергових завдань є здійснення реформ у нашій державі. Виходячи саме з цього, новообраний Президент України Петро Порошенко й застосував конституційне повноваження, зафіксоване в пункті 28 статті 106 Основного Закону. Глава держави утворює такі консультативні, дорадчі й допоміжні органи: **Національну раду реформ** як спеціальний консультативно-дорадчий орган при Президентові України з питань стратегічного планування, узгодження позицій щодо впровадження в Україні єдиної державної політики реформ та їх реалізації; **Дорадчу раду реформ** як консультативно-дорадчий орган при Президентові України, основним завданням якого є внесення пропозицій щодо здійснення в Україні реформ на основі найкращого міжнародного досвіду та сприяння їх впровадження; **Виконавчий комітет реформ** як допоміжний орган при Президентові України, основним завданням якого є підготовка пропозицій щодо стратегічного планування реформ і їх узгодженого впровадження та моніторинг їх реалізації [8].

Під час установчих зборів Національної ради реформ (07.08.2014) Президент підкреслив, що її «створено для того, щоб планувати і здійснювати зміни для громадськості, разом із громадськістю та під контролем громадськості». Основними характеристиками реформ, на його думку, мають стати три «П» – простота, прозорість і привабливість. Для впровадження реформ необхідно створити тимчасові позавідомчі агенції. Реформи стосуватимуться судової і правоохоронної систем, дер-

жавної служби, охорони здоров'я та ін. Стратегічними напрямами реформування, за словами глави держави, є залучення інвестицій, демонополізація й дерегуляція. Інтегральним документом, каркасом реформ нині можна вважати Угоду про асоціацію з Європейським Союзом. А всі проекти реформ мають бути об'єднані в «Стратегію-2020», яка дасть змогу поставити на порядок денний питання про перспективу членства України в ЄС.

Отже, відновлення дії окремих положень Конституції України, що змінило форму державного правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку, істотно не вплинуло на місце та роль глави держави в системі державної влади в Україні, його конституційно-правовий статус. За Президентом залишилися значні важелі впливу на вироблення та здійснення політичного курсу держави. Перерозподіл номінаційних повноважень щодо формування персонального складу органів виконавчої влади між Президентом, Верховною Радою й Кабінетом Міністрів та установчих повноважень щодо створення, реорганізації і ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади між Президентом та урядом, не означає послаблення впливу глави держави на прийняття рішень у тих сферах, що належать до його компетенції. Рішення Президента, ухвалені в рамках його повноважень (ст. 106), підлягають виконанню іншими органами влади, зокрема й Кабінетом Міністрів. У будь-якій політичній ситуації, навіть за умови виникнення протистояння між Кабінетом Міністрів (урядовою коаліцією) та Президентом, главі держави належатиме вирішальна роль у питаннях зовнішньої політики, національної безпеки та оборони країни, забезпечення державної незалежності, територіальної цілісності України, дотримання Конституції, прав і свобод людини і громадянина.

Президент України Петро Порошенко схвально сприймає положення Основного Закону, що стосуються сучасного конституційно-правового статусу глави держави. Він підкреслив, що в нього «більш ніж достатньо повноважень, щоб захистити права і свободи людей, територіальну цілісність країни». Президент заявив, що він навіть готовий поділитися частиною своїх повноважень на користь територіальних громад, місцевих органів влади шляхом проведення децентралізації влади. «Вперше в історії України, – зазначив він, – щойно обраний Президент замість того, щоб натягнути на себе повно повноважень і боротися, як це було зазвичай, за розширення своєї влади, чинить з точністю до навпаки. Частина своїх повноважень я передам територіальним громадам, місцевим органам влади» [2].

І свої обіцянки він втілює в життя. **Глава держави вже запропонував законопроект про внесення змін до Конституції щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування.** З липня 2014 року парламент вніс до порядку денного пленарного засідання четвертої сесії Верховної Ради України VII скликання президентський законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування)» № 4178а від 26 червня 2014 року. За нього проголосували 277 народних депутатів із 373 зареєстрованих у сесійній залі.

У законопроекті передбачено новий правовий статус для областей України, Криму, міст Києва та Севастополя: влада має перейти від державних адміністрацій до місцевих рад, формуватися не згори, а знизу. Пропонувано ліквідувати державні адміністрації, голови яких нині призначаються Президентом України, а створити виконкоми, що формуються місцевими радами, котрі обираються громадянами певних територій; основні повноваження зосередити на рівні села, селища й міста, тобто на базовому рівні. Виконкоми здійснюватимуть виконавчу владу та управління на відповідних територіях. Водночас передбачено запровадження при облас-

них та районних радах інституту представництва Президента України. Представники Президента стежитимуть за тим, щоб рішення органів місцевого самоврядування відповідали чинній Конституції і законам України, координуватимуть взаємодію територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного та воєнного стану. Законопроект передбачає повноваження місцевих громад у вирішенні питань історичної пам'яті, культурних традицій та мовної політики при збереженні української мови як єдиної державної.

В офіційній пресі розпочалося обговорення президентського законопроекту. З'явилися перші статті, висновки експертів, матеріали «круглих столів» й інші публікації. Свої міркування висловили народні депутати України, науковці Національної академії правових наук України, Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Інституту законодавства Верховної Ради України, деяких вищих навчальних закладів, громадські експерти, низка журналістів. З-поміж них варто назвати докторів юридичних наук, професорів Ю. Барабаша, В. Василенка, С. Головатого, О. Копиленка, А. Селіванова, О. Ющика, доктора політичних наук, професора І. Кресіну та ін. Зазначивши позитивні положення законопроекту, вони наголошують на його недоліках, які можуть призвести до істотних проблем у функціонуванні публічної влади в Україні, застерігають від повного скасування державних адміністрацій і запровадження інституту представників Президента без участі у їх призначенні Кабінету Міністрів України. Викликають дискусію зміни щодо регулювання застосування мов і надання їм спеціального статусу тощо. Отже, законопроект потребує доопрацювання, аналізу Конституційним Судом України та ґрунтовної праці як з боку глави держави, так і з боку парламенту. Таким чином відбувається формування повноцінної парламентсько-президентської республіки з розширенням повноважень регіонів.

Сьогодні злободенним є питання «перезавантаження» Верховної Ради України шляхом проведення позачергових парламентських виборів. І в призначенні таких виборів вирішальна роль належить Президентові, бо лише йому надано право їх призначити (п. 7 ч. 1 ст. 106). 24 липня 2014 року у Верховній Раді склалася парламентсько-урядова криза: фракції «УДАР» та ВО «Свобода» (загалом 71 депутат) і 19 позафракційних народних депутатів подали заяви про вихід зі складу парламентської коаліції «Європейський вибір», утвореної 27 лютого 2014 року, до якої входили 262 народні депутати. Отже, парламентська коаліція у Верховній Раді сьомого скликання припинила свою діяльність.

Розпад парламентської коаліції було здійснено для того, щоб створити підстави для дострокового припинення повноважень Верховної Ради Президентом України й проведення позачергових парламентських виборів, не порушуючи конституційно-правових норм. Нагадаю, що відповідно до положень Конституції України в парламенті протягом одного місяця з дня припинення функціонування коаліції депутатських фракцій могла б бути створена нова коаліція депутатських фракцій (ч. 7 ст. 83), та цього не сталося. А тому Президент мав право достроково припинити повноваження Верховної Ради (п. 1 ч. 2 ст. 90). Зауважмо, що рішення про дострокове припинення повноважень парламенту він може приймати лише після консультацій із Головою Верховної Ради, його заступниками та головами депутатських фракцій (ч. 3 ст. 90; п. 8 ч. 1 ст. 106). Такі консультації Петро Порошенко провів 22 серпня 2014 року. Незалежно від результатів консультацій глава держави може призначити позачергові вибори до Верховної Ради України. І він це зробив: 27 серпня 2014 року видав Указ «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». Проведення таких виборів згідно з Конституцією можливе в період шістдесяті днів з дня опублікування рі-

шення про дострокове припинення повноважень Верховної Ради (ч. 2 ст. 77). Виходячи з цього, Президент призначив їх на 26 жовтня 2014 року [7].

Список використаних джерел

1. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року зі змінами, внесеними згідно із законами № 2222-IV від 08.12.2004, № 2952-VI від 01.02.2011, № 586-VII від 19. 09. 2013, № 742-VII від 21. 02. 2014 // Відомості Верховної Ради України (ВВР України). – 1996. – № 30. – Ст. 141 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. *Порошенко П. О.* Замість мови зброї спілкуватися мовою аргументів: Звернення Президента України Петра Порошенка // Віче. – 2014. – № 13. – С. 10.

3. *Порошенко П. О.* Звернення Президента України щодо дострокових виборів 26 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/31081.html>

4. *Порошенко П. О.* Промова Президента України під час церемонії інавгурації 7 червня 2014 року // Віче. – 2014. – № 13. – С. 14–15.

5. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України № 742-VII від 21 лютого 2014 року // ВВР України. – 2014. – № 11. – Ст. 143 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-18>

6. Про внесення змін до Конституції України щодо проведення чергових виборів народних депутатів України, Президента України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України № 2952-VI від 1 лютого 2011 року // ВВР України. – 2011. – № 10. – Ст. 68 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2952-17>

7. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів: Указ Президента України № 690/2014 від 27 серпня 2014 року Голос України. – № 163. – С. 1.

8. Про забезпечення впровадження єдиної державної політики реформ в Україні: Указ Президента України № 614/2014 від 23 липня 2014 року // Урядовий кур'єр. – 2014. – № 133. – С. 13.

9. Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію»: Закон України № 1595-VII від 22 липня 2014 року // Голос України. – 2014. – № 139. – С. 3.

10. Про основи національної безпеки України: Закон України № 964-IV від 19 червня 2003 року // ВВР України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

11. Про покладання на Голову Верховної Ради України виконання обов'язків Президента України згідно із статтею 112 Конституції України: Постанова Верховної Ради України № 764-VII від 23 лютого 2014 року // Голос України. – 2014. – № 34. – С.13.

12. Про Раду безпеки і оборони України: Закон України № 183/98-ВР від 5 березня 1998 року // ВВР України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.

13. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України № 389/2012 від 8 червня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14823.html>

14. Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, зі змінами і доповненнями, внесеними законами України № 2222-IV від 8 грудня 2004 року, № 2952-VI від 1 лютого 2011 року, № 586-VII від 19 вересня 2013 року: Постанова Верховної Ради України № 750-VII від 22 лютого 2014 року // Голос України. – 2014. – № 34. – С. 2.

15. Про уповноваження виконуючого обов'язки Президента України, Голову Верховної Ради України Тур-

чинова О. В. на підписання законів України: Постанова Верховної Ради України № 788-VII від 25 лютого 2014 року // Голос України. – 2014. – № 37. – С. 13.

16. Про часткову мобілізацію: Указ Президента України № 607/2014 від 21 липня 2014 року // Голос України. – 2014. – № 139. – С. 3.

17. *Шаловал В. М.* Контрасигнування актів глави держави // Юридична енциклопедія: В 6-ти т./ Ю. С. Шемшученко (голова редкол.). – К.: Укр. енциклопедія, 2001. – Т. 3. – С. 322.

References:

1. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku zi zminamy, vnesenymy zhidno iz zakonamy No. 2222-IV vid 8 grudnia 2004 roku, No. 2952-VI vid 1 liutoho 2011 roku, No. 586-VII vid 19 veresnia 2013 roku, No. 742-VII vid 21 liutoho 2014 roku* [The Constitution of Ukraine, 28 June 1996, as revised by laws No. 2222-IV, 8 December 2004; No. 2952-VI, 1 February 2011; No. 586-VII, 19 September 2013; No. 742-VII, 21 February 2014]. Available at: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>>

2. *Poroshenko P. O.* (2014) 'Zamist movy zbroi spilkuvatysia movoiu argumentiv: Zvernennia Presyidenta Ukrainy Petra Poroshenka' [Instead the language of arms, to speak the language of arguments: Address by the President of Ukraine Petro Poroshenko], *Viche* 13: 10.

3. *Poroshenko P. O.* (2014) 'Zvernennia Presyidenta Ukrainy shchodo dostrokovykh vyboriv 26 zhovtnia' [Address by the President of Ukraine on the pre-term elections of 26 October]. Available at: <<http://www.president.gov.ua/news/31081.html>>

4. *Poroshenko P. O.* (2014) 'Promova Presyidenta Ukrainy pid chas tseremonii inavhuratsii 7 chervnia 2014 roku' [Speech by the President of Ukraine during the inauguration ceremony on 7 June 2014], *Viche* 13: 14–15.

5. *Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy. Zakon Ukrainy No. 742-VII vid 21 liutoho 2014 roku* [On Restoring the Specific Provisions of the Constitution of Ukraine. The Law of Ukraine № 742-VII, 21 February 2014]. Available at: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/742-18>>

6. *Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo provedennia chergovykh vyboriv narodnykh deputativ Ukrainy, Presyidenta Ukrainy, deputativ Verkhovnoi Rady Avtonomnoi Respubliky Krym, mistsevykh rad ta silskykh, selyshchnykh, miskykh goliv. Zakon Ukrainy No. 2952-VI vid 1 liutoho 2011 roku* [On Introducing Amendments to the Constitution of Ukraine on Holding Regular Elections of People's Deputies of Ukraine, the President of Ukraine, Deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, Local Councils and Heads of Villages, Settlements, Cities. The Law of Ukraine No. 2952-VI, 1 February 2011]. Available at: <<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2952-17>>

7. *Pro dostrokovе pryypynennia povnovazhen Verkhovnoi Rady Ukrainy ta pryznachennia pozacherhovyykh vyboriv. Ukaz Presyidenta Ukrainy No. 690/2014 vid 27 serpnia 2014 roku* [On Early Dissolution of the Verkhovna Rada of Ukraine and Calling of the Pre-term Elections. The Decree of the President of Ukraine No. 690/2014, 27 August 2014] (2014), *Golos Ukrainy* 163: 1.

8. *Pro zabezpechennia vprovadzhennia iedynoi derzhavnoi polityky reform v Ukraini. Ukaz Presyidenta Ukrainy No. 614/2014 vid 23 lypnia 2014 roku* [On Ensuring the Implementation of the Unified State Policy of Reforms in Ukraine. The Decree of the President of Ukraine No. 614/2014, 23 July 2014] (2014), *Uriadovy kurier* 133: 13.

9. *Pro zatverdzhennia Ukazu Presyidenta Ukrainy 'Pro chastkovu mobilizatsiiu'. Zakon Ukrainy No. 1595-VII vid 22 lypnia 2014 roku* [On Approval of the Decree of the President of Ukraine 'On Partial Mobilization'. The Law of Ukraine 1595-VII, 22 July 2014] (2014), *Golos Ukrainy* 139: 3.

10. *Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy. Zakon Ukrainy No. 964-IV vid 19 chervnia 2003 roku* [On Fundamentals of the National Security of Ukraine. The Law of Ukraine No. 964-IV, 19 June 2003] (2003), *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* 39: 351.

11. *Pro pokladannia na Golovu Verkhovnoi Radu Ukrainy vykonannia обов'язkiv Presydena Ukrainy zhidno iz statteiu 112 Konstytutsii Ukrainy. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy No. 764-VII vid 23 liutoho 2014 roku* [On Authorizing of the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine to Exercise the Duties of the President of Ukraine in Accordance with Article 112 of the Constitution of Ukraine. The Rule of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 764-VII, 23 February 2014] (2014), *Golos Ukrainy* 34: 13.

12. *Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. Zakon Ukrainy No. 183/98-VR vid 5 bereznia 1998 roku* [On the National Security and Defence Council of Ukraine. The Law of Ukraine No. 183/98-VR, 5 March 1998] (1998), *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* 35: 237.

13. *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 8 chervnia 2012 roku 'Pro novu redaktsiiu Stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy'. Ukaz Presydena Ukrainy No. 389/2012 vid 8 chervnia 2012 roku* [On Decision of the National Security and Defence Council of Ukraine of 8 June 2012 'On a New Version of the National Security Strategy of Ukraine'. The Decree of the President of Ukraine No. 389/2012, 8 June 2012]. Available at: <<http://www.president.gov.ua/documents/14823.html>>

14. *Pro tekst Konstytutsii Ukrainy v redaktsii vid 28 chervnia 1996 roku zi zminamy, vnesenymy zakonamy Ukrainy No. 2222-IV vid 8 grudnia 2004 roku, No. 2952-VI vid 1 liutoho 2011 roku, No. 586-VII vid 19 veresnia 2013 roku. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy No. 750-VII vid 22 liutoho 2014 roku* [On Text of the Constitution of Ukraine of 28 June 1996, as revised by the laws of Ukraine No. 2222-IV, 8 December 2004; No. 2952-VI, 1 February 2011; No. 586-VII, 19 September 2013. The Rule of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 750-VII, 22 February 2014] (2014), *Golos Ukrainy* 34: 2.

15. *Pro upovnovazhennia vykonuiuchoho обов'язky Presydena Ukrainy, Golovu Verkhovnoi Rady Ukrainy Turchynova O. V. na pidpysannia zakoniv Ukrainy. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy No. 788-VII vid 25 liutoho 2014 roku* [On Authorizing of Acting President of Ukraine, the Chairman of the Verkhovna Rada of Ukraine O. V. Turchynov to Sign the Laws of Ukraine. The Rule of the Verkhovna Rada of Ukraine No. 788-VII, 25 February 2014] (2014), *Golos Ukrainy* 37: 13.

16. *Pro chastkovu mobilizatsiiu. Ukaz Presydena Ukrainy No. 607/2014 vid 21 lypnia 2014 roku* [On Partial Mobilization. The Decree of the President of Ukraine No. 607/2014, 21 July 2014] (2014), *Golos Ukrainy* 139: 3.

17. **Shapoval V. M.** (2001) 'Kontrasyhnuvannia aktiv glavy derzhavy' [Countersigning of the acts of the Head of the State] in *Legal encyclopedia: Volume 3*, Shemshuchenko I. (ed.). Kyiv: Ukr. entsyklopediia.

Будапештський меморандум та його співвідношення з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї

Олена СВЯТУН,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри порівняльного
і європейського права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка

Олексій СВЯТУН,
кандидат юридичних наук,
головний консультант сектору
міжнародно-правових питань
департаменту зовнішньої політики
Головного департаменту зовнішньої
політики та європейської інтеграції
Адміністрації Президента України

Проведено правовий аналіз змісту та значення ядерних гарантій, передбачених Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Особливу увагу приділено визначенню зв'язку між дотриманням положень Будапештського меморандуму та ефективністю ДНЯЗ. Визначено, що недотримання домовленостей сторонами меморандуму ставить під сумнів ефективність усієї системи гарантій нерозповсюдження ядерної зброї у світі.

Ключові слова: Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, гарантії безпеки, Будапештський меморандум, ядерна зброя, мирне використання ядерної енергії, денонсація.

Будапештський меморандум и его соотношение с Договором о нераспространении ядерного оружия

Елена СВЯТУН, кандидат юридических наук, доцент кафедры сравнительного и европейского права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Алексей СВЯТУН, кандидат юридических наук, главный консультант сектора международно-правовых вопросов департамента внешней политики Главного департамента внешней политики и европейской интеграции Администрации Президента Украины

Проведен правовой анализ содержания и значения ядерных гарантий, предусмотренных Договором о нераспространении ядерного оружия. Отдельное внимание уделено определению связи между положениями Будапештского меморандума и эффективностью ДНЯО. Определено, что несоблюдение договоренностей сторонами меморандума ставит под сомнение эффективность всей системы гарантий нераспространения ядерного оружия в мире.

Ключевые слова: Договор о нераспространении ядерного оружия, гарантии безопасности, Будапештский меморандум, ядерное оружие, мирное использование ядерной энергии, денонсация.

The Budapest Memorandum and Its Interrelations with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons

Olena SVIATUN, Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of Comparative and European Law of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Oleksiy SVIATUN, Ph.D. in Law, Senior Consultant of the Sector of International Legal Issues of the Department of Foreign Policy of the Main Department of Foreign Policy and European Integration of the Administration of the President of Ukraine

A legal analysis of the essence and significance of nuclear safeguards provided by the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons is carried out. Special attention is paid to the connection between the provisions of the Budapest Memorandum and effectiveness of the NPT. It is determined that inobservance of the norms and principles of the Memorandum by the parties thereto calls into question effectiveness of the entire system of guarantees of non-proliferation of nuclear weapons in the world.

Keywords: Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, Budapest Memorandum, nuclear weapons, peaceful use of nuclear energy, denunciation.

Ядерна зброя є найнебезпечнішою в світі, адже потенційно може зруйнувати цілі міста, знищивши мільйони людей, а в довгостроковій перспективі становити загрозу для природного середовища та життів наступних поколінь. Хоча з військовою метою цей вид озброєнь використовувався в історії людства лише двічі (під час бомбардувань японських міст Хіросіма та Нагасакі 1945 року), небезпечним є сама його наявність: за різними оцінками, в світі налічується близько 22 тисяч одиниць ядерних боєголовок та вже здійснено понад 2 тисячі відповідних випробувань. Найкращим захистом від загроз, котрі становить ядерна зброя, є роззброєння. Однак практичне втілення цього завдання стає дедалі складнішим, бо міжнародна спільнота намагається стримувати руйнівні наслідки атома, водночас використовуючи його величезний потенціал у мирних цілях.

Цьогоріч проблема дієвості та ефективності наявних гарантій безпеки держав, які не володіють ядерною зброєю, напругу торкнулася України. Події на території Кримського півострова, а згодом – і на Південному Сході нашої держави довели неабияку актуальність цього питання як з погляду науки, так і практики міжнародного права. Втім, протягом 23-річного періоду незалежності України ця тематика майже не досліджувалася на доктринальному рівні, частково знаходячи своє відображення в роботах Г. Балюк, В. Буткевича, В. Василенка, Л. Чекаленко та інших учених.

Одразу після заснування ООН ідея знищення ядерної зброї стала одним із пріоритетних напрямів роботи цієї організації. Перша резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 24 січня 1946 року, передбачала створення комісії, яка мала опікуватися проблемами, пов'язаними з виробництвом ядерної енергії. Зокрема, на комісію було покладено обов'язок унесення пропозицій щодо контролю над ядерною енергією в обсязі, необхідному для забезпечення її використання виключно в мирних цілях; та «виключення з національних озброєнь атомної зброї та всіх інших основних видів озброєнь, придатних для масового знищення» [5].

Проте на перших етапах зусилля з розв'язання вказаної проблеми не мали особливого успіху: станом на 1952 рік уже три держави володіли ядерною зброєю. Протягом 1950-х років міжнародна спільнота намагалася імплементувати ініціативу Президента США Д. Ейзенхауера щодо мирного атома, створення Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), розвитку гарантій МАГАТЕ й розширення ареалу мирного використання ядерної енергії. Однак на початку 1960-х років ще дві країни (Франція та КНР) провели випробування ядерних пристроїв, що посилило загальне занепокоєння та сформувало переконання в тому, що поширення ядерних технологій у мирних цілях не може бути відірваним від розповсюдження ядерної зброї. У березні 1963 року Президент США Дж. Кеннеді говорив про світ, у котрому 25 держав володітимуть ядерною зброєю, як про «максимально можливу небезпеку та загрозу» для всього людства.

Відтак зусилля світового політикуму, спрямовані на підписання юридично зобов'язувальної угоди щодо запобігання подальшому розповсюдженню ядерної зброї, почали давати результати. У 1961 році ГА ООН ухвалила Резолюцію № 1632 (XVI) (ініційовану Ірландією), в якій закликала всі держави укласти договір щодо заборони подальшого набуття та передачі ядерної зброї. У 1965 році, під час роботи Женевської конференції з роззброєння, провідні країни світу приступили до розгляду проекту Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Конференція завершила відповідні переговори 1968 року, й 1 липня того ж року Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) був відкритий для підписання. Він набув чинності 5 березня 1970 року для 43 сторін, включаючи три ядерні держави (СРСР, Велику Британію та США) з п'яти.

Згідно з положеннями ДНЯЗ ядерними вважаються держави, котрі виготовили й підірвали ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої до 1 січня 1967 року (ст. IX) [1]. Такими є Китай, Російська Федерація (як правонаступник СРСР), Франція, Велика Британія та Сполучені Штати Америки. Відтак усі інші держави є неядерними.

Основний зміст ДНЯЗ спирається на три «стовпи»: нерозповсюдження, мирне використання ядерної енергії та роззброєння [1].

Нерозповсюдження. Відповідно до ст. I ДНЯЗ ядерні держави зобов'язуються не передавати ядерної зброї або інших вибухових ядерних пристроїв будь-якому реципієнту або якимось чином допомагати в цьому, не заохочувати й не спонукати будь-яку державу, що не володіє ядерною зброєю, до виробництва або набуття такої зброї.

Згідно зі ст. II ДНЯЗ держави, котрі не володіють ядерною зброєю, зобов'язуються не купувати й не здійснювати контроль над ядерною зброєю або іншими вибуховими ядерними пристроями, а також не звертатися по допомогу та не приймати її задля виробництва таких пристроїв. Відповідно до ст. III цього договору держави, що не володіють ядерною зброєю, зобов'язуються прийняти гарантії МАГАТЕ для здійснення перевірок, щоб «не допустити переключення ядерної енергії з мирного застосування на ядерну зброю чи інші ядерні вибухові пристрої».

Мирне використання. Ст. IV ДНЯЗ визнає право всіх учасників на розвиток ядерної енергії в мирних цілях і отримання вигоди від міжнародного співробітництва в цій галузі відповідно до своїх зобов'язань у сфері нерозповсюдження. Ст. IV також заохочує співпрацю в цій галузі.

Роззброєння. Відповідно до ст. VI документа всі учасники зобов'язуються проводити добросовісні переговори щодо ефективних заходів із припинення гонки ядерних озброєнь у найближчому майбутньому та з ядерного роззброєння, а також щодо договору про загальне й повне роззброєння під суворим і ефективним міжнародним контролем.

Ці «стовпи» взаємопов'язані та доповнюють один одного. Ефективний режим нерозповсюдження ядерної зброї, учасники якого виконують свої зобов'язання, забезпечує стійке підґрунтя для прогресу в галузі роззброєння, уможливаючи налагодження інтенсивнішого співробітництва в сфері мирного використання атомної енергії. Набуваючи право на доступ до переваг мирних ядерних технологій, гравці світової сцени починають усвідомлювати відповідальність за нерозповсюдження зброї масового знищення. А просування процесу роззброєння, у свою чергу, інтенсифікує їхні зусилля щодо зміцнення режиму нерозповсюдження та забезпечення дотримання взятих на себе зобов'язань, тим самим полегшуючи співробітництво в сфері «мирного атома».

Напередодні укладення ДНЯЗ Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію № 255 про гарантії безпеки, згідно з якою агресія з використанням ядерної зброї або загроза такої агресії проти держави, котра не володіє ядерною зброєю, є приводом для невідкладних дій з боку Ради Безпеки (передусім її постійних членів) [8].

Починаючи в 1970 році з 43 учасників, кількість підписантів ДНЯЗ нині зросла до 190 країн, що перетворило документ на найбільшу в історії людства зобов'язувальну угоду про нерозповсюдження зброї чи контроль над озброєннями. Тільки три держави – Індія, Ізраїль і Пакистан – ніколи не дотримувалися положень цього договору, а одна країна – Північна Корея – оголосила про вихід із ДНЯЗ. За результатами конференції 1995 року щодо перегляду та продовження дії договору держави-учасниці ухвалили рішення пролонгувати документ на невизначений термін.

Головною перевагою, яку ДНЯЗ надає світовій спільноті, є посиленний міжнародний мир та безпека. Його норма про нерозповсюдження ядерної зброї – свідчення міжнародного консенсусу стосовно того, що подальше поширення ЗМЗ призведе до послаблення безпеки всіх держав, а також до порушення глобальної та регіональної стабільності – й досі має неабияке значення. ДНЯЗ є наріжним каменем міжнародного режиму нерозповсюдження ядерної зброї, котрий передбачає цілу систему правових обмежень, гарантій, процедур експортного контролю, способів міждержавного співробітництва, а також інші механізми, які допомагають запобігти розповсюдженню ядерної ЗМЗ. Завершення гонки ядерних озброєнь часів холодної війни дало змогу Росії та Сполученим Штатам продовжити ско-

рочення запасів ядерної зброї до рівня, немислимого ще кілька десятиліть тому. Водночас спостерігалось істотне збільшення використання ядерної енергії в мирних цілях: зросла кількість держав, які мали мирну ядерну програму, було посилено рівень міжнародної співпраці, спрямованої на забезпечення мирних переваг ядерної енергії для якомога більшої кількості населення земної кулі.

ДНЯЗ є єдиним міжнародно зобов'язувальним інструментом, який створює глобальний бар'єр на шляху розповсюдження ядерної зброї. Договір, утілюваний ним норма про нерозповсюдження, а також елементи ширшого режиму нерозповсюдження, що лежать в основі документа, допомогли довести неправильність прогнозів середини ХХ століття про те, що від 20 до 30 держав світу працюють над розробленням ядерної зброї.

Практично перешкоджаючи розповсюдженню такої зброї, згадані елементи посилюють індивідуальну безпеку кожної держави, а також сприяють установленню глобальної та регіональної стабільності. Договір скорочує кількість стимулів для придбання ядерної зброї неядерними державами й робить свій внесок у мирне врегулювання суперечок між країнами. Після відкриття документа для підписання низка держав вирішила припинити розроблення програм зі створення ядерної зброї, а пізніше – відмовитися від неї. Приміром, Південно-Африканська Республіка відмовилася від своєї ядерної програми й 1991 року приєдналася до ДНЯЗ як держава, що не володіє ядерною зброєю. Так само вчинили й держави- правонаступниці колишнього СРСР (Білорусь, Казахстан та Україна), передавши свої ядерні боєприпаси Росії та отримавши статус країн, що не володіють ядерною зброєю. Крім того, ДНЯЗ закликає міжнародних гравців укладати угоди про забезпечення цілковитої відсутності ядерної зброї на визначених територіях. Наразі діють п'ять договорів про створення без'ядерних зон.

Забезпечуваний ДНЯЗ глобальний режим нерозповсюдження також уключає інституційну систему МАГАТЕ, мережу двосторонніх і багатосторонніх угод про співпрацю в ядерній галузі, сукупність багатосторонніх заходів експортного контролю, а також низку резолюцій РБ ООН щодо ядерного нерозповсюдження та роззброєння, зокрема Резолюцію № 1887 від 24 вересня 2009 року [6]. Значення системи гарантій МАГАТЕ (що має постійну динаміку розвитку) доводять положення ст. III договору, надаючи їй статус механізму, за допомогою якого держави, котрі не володіють ядерною зброєю, підтверджують дотримання своїх зобов'язань щодо мирного використання ядерної енергії. Ст. III пов'язує гарантії МАГАТЕ з експортним контролем, вимагаючи їхнього застосування в разі ввезення ядерних матеріалів на територію держав, що не володіють ядерною зброєю. У свою чергу, діяльність Комітету Цангера («Комітету експортерів ДНЯЗ») і Групи ядерних постачальників спрямована на забезпечення розвитку експортного контролю задля запобігання диверсифікації ядерних та аналогічних матеріалів (що використовуються в мирних цілях), котрі можуть бути застосовані у виробництві ядерної зброї, та водночас – на налагодження співробітництва в галузі мирного використання ядерної енергії.

Ухвалюючи 28 квітня 2004 року Резолюцію № 1540, члени РБ ООН уперше одноставно визначили розповсюдження ядерної, хімічної та біологічної зброї, а також засобів її доставки як загрозу міжнародному миру та безпеці. Документ передбачає юридичні зобов'язання для всіх держав-членів уживати та забезпечувати застосування ефективних заходів, спрямованих проти розповсюдження такої зброї і засобів її доставки недержавним суб'єктам, а також на боротьбу з незаконним використанням пов'язаних матеріалів [7]. Ці заходи істотно посилять міжнародні зусилля щодо запобігання доступу терористичних угруповань і мереж до зброї масового знищення та, як наслідок, її подальшого розповсюдження.

Із метою протидії розповсюдженню ядерної зброї та одночасного виконання положень ст. IV ДНЯЗ, яка встановлює «...невід'ємне право всіх учасників Договору роз-

вивати дослідження, виробництво і використання ядерної енергії в мирних цілях без дискримінації...» та сприяє «...найповнішому обміну обладнанням, матеріалами, науковою і технічною інформацією про використання ядерної енергії в мирних цілях...», світова спільнота створила відповідну «систему гарантій». Вона забезпечується завдяки діяльності Міжнародного агентства з атомної енергії. Згідно з п. 5 ст. III Статуту МАГАТЕ агентство уповноважується «...встановлювати і втілювати в життя гарантії, мета яких – забезпечити, щоб спеціальні матеріали, що розщеплюються, та інші матеріали, послуги, устаткування, технічні засоби й відомості, які надаються агентством, на його вимогу чи під його наглядом або контролем, не були використані для сприяння певним військовим цілям, і поширювати, на вимогу сторін, застосування цих гарантій на будь-які двосторонні або багатосторонні угоди чи, на вимогу тієї чи іншої держави, на будь-які види діяльності цієї держави в галузі застосування атомної енергії» [3].

Після розпаду СРСР Україна стала однією з правонаступниць цієї держави й, отже, заволоділа третім за розмірами ядерним арсеналом у світі. 5 грудня 1994 року під час саміту ОБСЄ в Будапешті вона приєдналася до Договору про скорочення наступальних озброєнь (СНО-1) та Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, передавши свій арсенал Російській Федерації, як офіційно визнаній ядерній державі (згідно з ДНЯЗ).

Після підписання 1995 року Угоди між Україною та МАГАТЕ про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї та в 1997 році її ратифікації Верховною Радою в нашій державі почала функціонувати система так званих традиційних гарантій. Принцип її дії полягає в тому, що держава самостійно декларує місця знаходження й обсяги ядерних матеріалів, які перебувають під її юрисдикцією. Після цього всі ядерні матеріали підлягають згаданим гарантіям і перевіряються інспекторами МАГАТЕ.

Формування гарантій МАГАТЕ завжди було спрямоване на пошук ефективної системи, яка відповідає б вимогам часу. Коли формувалася постбіполярна система міжнародних відносин і режиму нерозповсюдження дотримуватися було досить складно, випадково виявили незаявлену діяльність зі збагачення урану в Іраку. Це стало поштовхом для пошуку шляхів удосконалення режиму нерозповсюдження та підвищення ефективності системи гарантій, у результаті представлених у «Програмі 93 + 2» і Додатковому протоколі до Угоди між державою та МАГАТЕ щодо застосування гарантій (*INFCIRC/540*), прийнятому Радою керуючих МАГАТЕ 1998 року [4]. Цей документ унеможливує будь-яку незаявлену діяльність держав завдяки розширенню доступу інспекторів МАГАТЕ до об'єктів, на яких використовуються ядерні матеріали. Але *INFCIRC/540* мав і деякі недоліки: його підписання та ратифікація не випливали із зобов'язань держав згідно із ДНЯЗ, а були їхньою добровільною справою, що певною мірою знижувало дієвість цього інструменту. Країни, які підписали й ратифікували згаданий протокол, стали учасниками «системи посилених гарантій».

Маючи значний потенціал у ядерній галузі та активно просуваючи політику поліпшення дієвості й ефективності функціонування режиму нерозповсюдження, наша держава прагнула долучитися до нової системи гарантій МАГАТЕ. Вона підписала Додатковий протокол 15 серпня 2000 року, а ратифікувала 16 листопада 2005 року [9], тим самим підтвердивши свої наміри щодо використання ядерних матеріалів виключно в мирних цілях. Україна повністю дотримується режиму нерозповсюдження ядерної зброї і зобов'язань, узятих на себе відповідно до укладеної угоди, яка регулює всю ядерну діяльність нашої держави. Її відкритість у процесі використання атомної енергетики зумовлена намірами здобути довіру світової спільноти й підтвердити надійність функціонування національної системи обліку та контролю над ядерними матеріалами.

Згідно з інформацією, наданою генеральним директором МАГАТЕ Юкія Аmano під час виступу на LV1 черговій сесії Генеральної конференції цієї організації, протягом

наступних 20 років у світі передбачається стрімке зростання кількості атомних електростанцій [15]. Тож існує велика ймовірність перевантаження бюджету агентства. Така ситуація спонукала до пошуку оптимального варіанта розв'язання цієї проблеми, тому зусилля світової спільноти були спрямовані на розробку системи інтегрованих гарантій МАГАТЕ. Це стало ще одним важливим кроком на шляху до оптимізації функціонування системи гарантій, бо нова система ґрунтується на оптимальному поєднанні традиційних гарантій (*INFCIRC/153*) з вимогами посиленних гарантій за Додатковим протоколом (*INFCIRC/540*) [13].

Мета інтегрованих гарантій полягає в забезпеченні найефективнішого механізму функціонування зміцненої системи гарантій. Це означає, що нові заходи контролю має бути інтегровано до реалізованих процедур. Відтак з урахуванням процедур, які застосовуються відповідно до Додаткового протоколу, з одного боку, з'являється можливість зменшити навантаження на державу, а з другого – на агентство, котре матиме змогу діяти максимально ефективно на основі наявних ресурсів.

Застосуванню інтегрованих гарантій передують так званий розширений висновок агентства щодо країни-претендента. Він містить усю інформацію стосовно результатів виконання державою умов Угоди щодо застосування гарантій та Додаткового протоколу до неї; дані перевірок обліку ядерних матеріалів і висновок про те, що вони використовувалися в мирних цілях; комплексну оцінку звітної інформації за результатами інспекцій та відкриття додаткового доступу.

Відповідно до процедури застосування інтегрованих гарантій кількість інспекцій на території держави, в якій МАГАТЕ запроваджує таку систему, скорочується. При цьому застосовується практика проведення інспекцій із короткостроковим повідомленням та неоголошених інспекцій, відкриття додаткового доступу й активнішого використання результатів віддаленого моніторингу, аналізу відомостей із відкритих джерел інформації, урахування вимог забезпечення гарантій на стадії проектування об'єкта, даних супутникового спостереження тощо.

Із 1 травня 2012 року МАГАТЕ почало застосовувати інтегровані гарантії в Україні. Це дає змогу міжнародним представникам переконатися у відсутності незаявлених ядерних матеріалів та відповідної діяльності на території нашої держави і, як наслідок, поступово зменшувати кількість інспекційних перевірок. Використання агентством системи інтегрованих гарантій вважається проявом вищого ступеня довіри до держави, яка зразково виконує умови Угоди щодо застосування гарантій та Додаткового протоколу [12].

Передавши ратифікаційні грамоти щодо приєднання 1994 року до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, наша держава (разом із Російською Федерацією, США та Великою Британією) підписала Меморандум про гарантії ядерної безпеки у зв'язку з приєднанням України до ДНЯЗ (Будапештський меморандум). Згодом до документа приєдналися Франція та Китай [2].

Будапештський меморандум – політична угода, згідно з якою держави-гаранти підтвердили, що в результаті приєднання України до ДНЯЗ та передачі їй ядерного арсеналу Російській Федерації вони поважатимуть незалежність та суверенітет нашої держави в існуючих кордонах; утримуватимуться від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України й ніколи не використовуватимуть проти неї будь-якої зброї, окрім як для цілей самооборони; утримуватимуться від економічного тиску, спрямованого на здійснення впливу на політичну ситуацію в Україні; зобов'язуються домагатися негайних дій із боку Ради Безпеки ООН задля надання допомоги Україні як державі-учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї; підтверджують свої зобов'язання утримуватися від використання ядерної зброї проти України; проведуть консультації одна з одною в разі виникнення питань щодо їхніх зобов'язань.

Привертає увагу той факт, що в англomовному варіанті тексту меморандуму йдеться не про *security safeguards* (українською мовою – гарантії безпеки), а про *security assurances* (українською мовою – запевнення в безпеці), що передбачає значно слабший характер зобов'язань сторін [14].

Тривалий час документ вважався певною формою колективних гарантій безпеки для нашої держави. Втім, він не є юридично обов'язковим міжнародним договором, а лише підтверджує на практиці політичні домовленості. Від 1994 року юридична сила та статус меморандуму залишаються незмінними [11, с. 28].

Події, що розгорнулися в нашій державі взимку 2014 року, засвідчили фактичну декларативність цього документа, адже він не передбачає жодних санкцій для ядерних держав, які порушують його приписи. Утім, усі держави-підписанти меморандуму (крім Російської Федерації) виконали зобов'язання, покладені на них у тексті документа: утримувалися від дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності України; не застосовували проти нашої держави ядерної зброї; звернулися до РБ ООН стосовно ситуації в Криму та проводили консультації з цього питання. Однак Будапештський меморандум не містить жодних зобов'язань цих держав застосувати силу задля захисту територіальної цілісності України. Отже, нашій державі не було надано практичних гарантій безпеки та, як наслідок, не створювався механізм їх застосування.

Експерти в безпековій галузі схиляються до думки, згідно з якою Будапештський меморандум необхідно трансформувати в юридично обов'язковий договір із чітким механізмом реалізації його положень, бо він виявився нездатним гарантувати територіальну цілісність та безпеку України. Це завдання могло б бути імплементовано на двосторонній основі: шляхом укладення угод про гарантії безпеки на кшталт договорів, підписаних між США й такими державами, як Ізраїль, Корея та Японія. Зокрема, Україна могла б юридично закріпити ці домовленості з державами – гарантами своєї безпеки за Будапештським меморандумом (США, Великою Британією, Францією та Китаєм) як у багатосторонньому форматі, так і окремо на двосторонньому рівні. До такого договору можна було б внести положення щодо різноманітних технічних питань, пов'язаних із безпекою; механізму гарантування безпосередньої безпеки України, а також глобальної та європейської систем безпеки.

Більше того, враховуючи одностороннє порушення Російською Федерацією положень Будапештського меморандуму, в березні 2014 року група народних депутатів України у складі О. Чорноволенка, В. Королюка та С. Капліна внесла на розгляд парламенту проект закону «Про денонсацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року», який передбачає вихід нашої держави з ДНЯЗ та подальше відновлення нею ядерного статусу [10].

Отже, очевидно, що для України положення Будапештського меморандуму безпосередньо пов'язані з дією Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Недотримання Російською Федерацією, яка є однією з країн-гарантів безпеки нашої держави, положень згаданого меморандуму ставить під сумнів ефективність усього механізму ядерних гарантій, запровадженого в рамках ДНЯЗ, що давав змогу контролювати обіг ядерних матеріалів у світі протягом останніх 50 років.

Список використаних джерел

1. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_098
2. Меморандум про гарантії ядерної безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158

3. Статут Міжнародного агентства з атомної енергії від 26 жовтня 1956 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_164

4. Типовой дополнительный протокол к Соглашению между государством и Международным агентством по атомной энергии о применении гарантий от 12 октября 1998 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcirc/1997/Russian/infcirc540c_rus.pdf

5. Учреждение Комиссии для рассмотрения проблем, возникших в связи с открытием ядерной энергии. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН № 1 от 24 января 1946 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1%28I%29&referer=http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/&Lang=R

6. Maintenance of International Peace and Security: Nuclear Non-proliferation and Nuclear Disarmament. UN Security Council Resolution 1887 of 24 September 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1887\(2009\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1887(2009))

7. Non-proliferation of Weapons of Mass Destruction. UN Security Council Resolution 1540 of 28 April 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540%20\(2004\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540%20(2004))

8. Question relating to measures to safeguard non-nuclear-weapon States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. UN Security Council Resolution 255 of 19 June 1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/255\(1968\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/255(1968))

9. Про ратифікацію Додаткового протоколу до Угоди між Україною та Міжнародним агентством з атомної енергії про застосування гарантій у зв'язку з Договором про нерозповсюдження ядерної зброї. Закон України № 3092-IV від 16 листопада 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3092-15>

10. Про денонсацію Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року. Проект Закону України № 0076 від 20 березня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50334

11. Чекаленко Л. Ядерні гарантії Україні: лише на папері / Л. Чекаленко // Віче. – 2014. – № 7. – С. 28–29.

12. Чумак Д. В. Гарантії нераспространения ядерного оружия и пример Украины / Д. В. Чумак. – 19 декабря 2012 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.uatom.org/news2/3>

13. Bunn M. International Safeguards: Summarizing «Traditional» and «New» Measures / M. Bunn [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ocw.mit.edu/courses/nuclear-engineering/22-812j-managing-nuclear-technology-spring-2004/lecture-notes/lec16notes.pdf>

14. Vasylenko V. On assurances without guarantees in a «shelved document» / V. Vasylenko // День. – 2009. – № 37 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/en/article/close/assurances-without-guarantees-shelved-document>

15. Statement to Fifty-Sixth Regular Session of IAEA General Conference – 2012 by IAEA Director General Yukiya Amano, 17 September 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iaea.org/newscenter/statements/2012/amsp2012n012.html

References

1. Dohovir pro neropovsiudzhennia iadernoi zbroi vid 1 lypnia 1968 roku [Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, 1 July 1968]. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_098
2. Memorandum pro garantii iadernoi bezpeky u zviyazku z pryiednanniam Ukrainy do Dohovoru pro neropovsiudzhennia iadernoi zbroi vid 5 grudnia 1994 roku [Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation

of Nuclear Weapons]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/998_158>

3. Statut Mizhnarodnoho ahenstva z atomnoi enerhii vid 26 zhovtnia 1956 roku [The Statute of the International Atomic Energy Agency, 26 October 1956]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_164>

4. Tipovoi dopolnitelnyi protokol k Sohlasheniiu mezhdugosudarstvom i Mezhdunarodnym ahenstvom po atomnoi enerhii o primenenii garantii ot 12 oktiabria 1998 goda [Model Protocol Additional to the Agreement(s) between State(s) and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards, 12 October 1998]. Available at: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/1997/Russian/infcirc540c_rus.pdf>

5. Uchrezhdeniie Komissii dlia rassmotreniia problem, vznikshikh v sviazi s otkrytiem iadernoi enerhii. Rezoliutsiia Generalnoi Assamblei OON No. 1 ot 24 ianvaria 1946 goda [Establishment of a Commission to Deal with the Problems Raised by the Discovery of Atomic Energy. UN Security Council Resolution 1, 24 January 1946]. Available at: <http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/1%281%29&referer=http://www.un.org/disarmament/WMD/Nuclear/&Lang=R>

6. Maintenance of International Peace and Security: Nuclear Non-Proliferation and Nuclear Disarmament. UN Security Council Resolution 1887, 24 September 2009. Available at: <[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1887\(2009\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1887(2009))>

7. Non-Proliferation of Weapons of Mass Destruction. UN Security Council Resolution 1540, 28 April 2004. Available at: <[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540%20\(2004\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1540%20(2004))>

8. Question relating to measures to safeguard non-nuclear-weapon States parties to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. UN Security Council Resolution 255, 19 June 1968. Available at: <[http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/255\(1968\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/255(1968))>

9. Pro ratyfikatsiiu Dodatkovoho protokolu do Uhody mizh Ukrainoiu ta Mizhnarodnym ahenstvom z atomnoi enerhii pro zastosuvannia garantii u zviazku z Dohovorom pro nerozpovsiudzhennia iadernoi zbroi. Zakon Ukrainy No. 3092-IV vid 16 lystopada 2005 roku [On Ratification of the Protocol Additional to the Agreement between Ukraine and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards in Connection with the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. The Law of Ukraine No. 3092-IV, 16 November 2005]. Available at: <<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3092-15>>

10. Pro denonsatsiiu Dohovoru pro nerozpovsiudzhennia iadernoi zbroi vid 1 lypnia 1968 roku. Proekt Zakonu Ukrainy No. 0076 vid 20 bereznia 2014 roku [On Denunciation of the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons of 1 July 1968. The Draft Law of Ukraine No. 0076, 20 March 2014]. Available at: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50334>

11. Chėkalenko L. (2014) 'Iaderni garantii Ukraini: lyshe na paperi' [Nuclear Safeguards for Ukraine: Just on the Paper], Viche 7: 28–29.

12. Chumak D. V. 'Garantii nerasprostraneniia iadernoho oruzhii i primer Ukrainy' [Guarantees of the nuclear non-proliferation, and the example of Ukraine], 19 December 2012. Available at: <<http://ru.uatom.org/news2/3>>

13. Bunn M. 'International Safeguards: Summarizing 'Traditional' and 'New' Measures'. Available at: <<http://ocw.mit.edu/courses/nuclear-engineering/22-812j-managing-nuclear-technology-spring-2004/lecture-notes/lec16notes.pdf>>

14. Vasylenko V. (2009) 'On assurances without guarantees in a 'shelved document', Den, No. 37. Available at: <<http://www.day.kiev.ua/en/article/close/assurances-without-guarantees-shelved-document>>

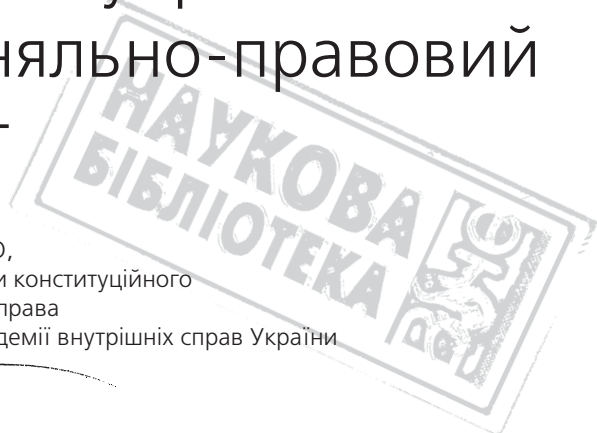
15. Statement to Fifty-Sixth Regular Session of IAEA General Conference – 2012 by IAEA Director General Yukiya Amano, 17 September 2012. Available at: <www.iaea.org/newscenter/statements/2012/amsp2012n012.html>

20

Столичне місто як об'єкт управління: порівняльно-правовий аспект

Юлія СКОПНЕНКО,
здобувач кафедри конституційного
та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ України

Визначено, що столичне місто відіграє провідну роль у всіх сферах суспільного життя й порівняно з іншими містами його правовий статус має чимало особливостей. Доведено, що столичне місто можна віднести до складних об'єктів управління з огляду на його особливий правовий статус, який, зокрема, може полягати в дії спеціальних законодавчих актів на території столиці, виокремлення її в самостійну адміністративно-територіальну одиницю. На основі аналізу конституційних актів європейських держав зроблено висновок про відсутність єдиного підходу до регламентації статусу столичного міста в різних країнах.

Ключові слова: столиця, мегаполіс, агломерація, управління, конституція.

Столичный город как объект управления: сравнительно-правовой аспект

Юлия СКОПНЕНКО, соискатель кафедры конституционного и международного права Национальной академии внутренних дел Украины

Определено, что столичный город играет ведущую роль во всех сферах общественной жизни и по сравнению с другими городами его правовой статус имеет немало особенностей. Доказано, что столичный город можно отнести к сложным объектам управления с учетом его особого правового статуса, что, в частности, может заключаться в действии специальных законодательных актов на территории столицы, выделении ее в самостоятельную административно-территориальную единицу. На основе анализа конституционных актов европейских государств сделан вывод об отсутствии единого подхода к регламентации статуса столичного города в разных странах.

Ключевые слова: столица, мегаполис, агломерация, управление, конституция.

Capital City as an Object of Administration: Comparative Legal Aspects

Iuliia SKOPNENKO, Degree Seeking Applicant of the Department of Constitutional and International Law of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine

The capital city is determined to play a leading role in all spheres of public life and, compared to other cities, to have many peculiarities of its legal status. Because of its special legal status, the capital city is proved to belong to the complex administration objects that, in particular, may be determined through special legislative acts being in force in the capital or through its separation as a certain administrative-territorial unit. Based on the analysis of constitutional acts of the European states, it is concluded that there is no integrated approach to the regulation of status of the capital city in different countries.

Keywords: capital, metropolis, agglomeration, administration, constitution.

Столичне місто відіграє особливу роль у кожній державі. З одного боку, це символ держави, а з другого – чи не найактивніший учасник суспільно-політичного життя. Будучи містом, яке часто є одним із найбільших у тій чи іншій країні, воно водночас акумулює основний інвестиційний, економічний, політичний, господарський, духовний, культурний та освітній потенціал держави.

Столиця – це і політичний продукт, і комунікаційний центр. Це найбільший транспортний вузол (навіть якщо він розміщений не в географічному центрі країни), своєрідна демонстрація її здобутків, розвиненої соціальної інфраструктури, місце проведення найважливіших культурних і спортивних заходів. Одні столичні міста, використовуючи переваги свого статусу, успішно розвиваються, стають інноваційними, а інші просто продовжують збільшуватися в розмірах [8, с. 50].

Автор цієї статті прагне довести, що столичне місто, відіграючи провідну роль в усіх сферах суспільного життя держави, має власні закономірності розвитку й функціонування.

Дослідженням особливостей статусу столичного міста присвячені праці таких учених, як О. Бойко-Бойчук, П. Буряк, В. Куйбіда, В. Федоренко, П. Холл, М. Хонда, В. Яловий, Л. Приполова та ін.

Сам термін «столиця» має давнє походження та означає в слов'янських мовах місто, де перебуває «стол (престол)» правителя (князя, царя, володаря). У давньоруській традиції усталеним для позначення столиці був термін «стольний град», що вживали для визначення тогочасного статусу великих міст ранньофеодальної доби, зокрема й Києва, в яких зосереджувалася світська й духовна влада регіону. Натомість в англійській мові для позначення столиці вживають терміни «*capital*», «*capital city*», що є похідними від латинського слова «голова» [9, с. 24].

У науковій літературі досить багато визначень терміна «місто», проте науковці не приділяли значної уваги власне поняттю «столиця». Вартим уваги є визначення, що його наводить М. Хонда в дисертаційній роботі «Конституційно-правовий статус столиці України – міста Києва»: «Столицею є місто, яке наділене спеціальним статусом столиці держави, є її політичним та адміністративним центром, прирівняним за значенням до символу

незалежної держави, наділене додатковими функціями, що зумовлює додаткові повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування» [10, с. 6].

Практика інших країн передбачає виокремлення в столичні округи територій своїх адміністративно-політичних центрів. У цих округах діють особливі правові режими функціонування органів місцевого самоврядування. Зокрема, відповідно до спеціального закону столиці Угорщини Будапешт прирівнюється до угорського департаменту (*megyei*). У місті 23 міські райони. Закон передбачає, що на рівні міста та його районів обов'язково є представницькі та створені ними виконавчі органи (Тут і далі особливості правового регулювання закордонних столиць див. [5, с. 32–33].

Водночас Берлін є федеральною землею ФРН та містом, у складі якого 12 районів (*Bezirke*). Міська рада є регіональним парламентом і відповідає за питання місцевого значення. Сенат (уряд) визначає принципи та керівні вказівки, що є обов'язковими для виконання районами.

Лондон є містом-регіоном, що має 32 райони, які відповідно до британської системи устрою прирівняні до графств. Адміністрація Лондона має обмежені повноваження. Згідно з Актом про місцеве самоврядування 1972 року, зміни меж районів міста визначаються державним секретарем за пропозицією районної комісії місцевого самоврядування. Хоча повноваження найвищої влади Великого Лондона є широкими, її втручання в компетенцію лондонських районів юридично обмежені (Акт про найвищу владу Великого Лондона 1999 року, розділ 29).

Париж має статус французької провінції. Питання поділу міста на райони та їхні межі визначено законом, але може регулюватися й постановою уряду за попереднім погодженням із міською радою. Остання делегує повноваження, зокрема з управління місцевою інфраструктурою, районним радам на підставі закону. В більшості випадків райони виконують дорадчу функцію щодо міської ради.

У контексті столиці України зауважимо, що мешканці міста Києва визнаються територіальною громадою. Спеціальний статус столиці передбачає, що Київський міський голова є не лише найвищою посадовою особою місцевого самоврядування. На нього поширюється й Закон

Україні «Про державну службу». Будучи обраним на посаду міського голови, він може призначатися на посаду голови Київської міської державної адміністрації окремим указом Президента України (докладніше див. [7]).

У науковій літературі досить часто поряд із поняттям «столиця» вживають такі поняття, як «мегаполіс» та «агломерація». Мегаполіс – це складна соціально-економічна система, що за структурою схожа на державу. В такому місті наявна багатофункціональна економіка з великою кількістю робочих місць. Порівняно високий рівень життя населення мегаполіса забезпечує формування споживчого ринку великої ємності.

Розвинена транспортна інфраструктура мегаполіса дає змогу регулювати формування внутрішніх пасажиропотоків і водночас встановлювати важливі між-регіональні економічні зв'язки. Конкурентні переваги мегаполісів полягають також у можливості спільного використання інфраструктурних об'єктів господарюючими суб'єктами різних галузей незалежно від форм власності.

Негативними рисами мегаполісів насамперед є дедалі більше навантаження на довкілля й необхідність спрямування значних державних коштів для підтримання екологічної ситуації в нормативних межах [4, с. 18–20].

Виокремлюють такі характерні риси мегаполіса:

- концентрація висококваліфікованого населення;
- наявність підприємств зі значною часткою наукомісткої продукції;
- великі обсяги інвестицій;
- велика кількість молоді, яка навчається;
- наявність наукових і культурних закладів національного та світового значення;
- широкий спектр соціальних послуг, завдяки яким створюється сприятливе життєве середовище для населення;
- значна кількість об'єктів культури, освіти, закладів охорони здоров'я, спортивних споруд [6, с. 3].

Зважаючи на те, що до мегаполісів, за різними критеріями, відносять міста з населенням більш як 2–5 мільйонів і густотою населення не менш як 2 тисячі осіб на квадратний кілометр, то, на думку С. Байдакова, вживання терміна «мегаполіс» поряд із терміном «столиця» частково виправдане. Зокрема, під цей критерій підпадає населення частини столиць європейських держав. Ідеться про Лондон, де проживають 8,17 мільйона осіб (густота населення – 5 285 осіб/км²), Берлін – відповідно 3,5 мільйона (3 892,76 осіб/км²), Рим – 2,7 млн. (2 148,51 осіб/км²), Мадрид – 3,2 мільйона (5 293,69/км²), Київ – 2,8 мільйона (3 368 осіб/км²), Москва – 11,6 мільйона (4 627 осіб/км²). Водночас переважна більшість столичних міст Європи не має з тих або інших причин настільки великої кількості громадян [1, с. 3].

Розглядаючи поняття «агломерація», звернімо увагу на дисертаційне дослідження В. Ялового «Особливості здійснення місцевого самоврядування в столичній агломерації» [11, с. 8–9]. У ньому він фіксує нову тенденцію до метрополізації, що формується в багатьох розвинених країнах. Вона полягає в утворенні певних територій (регіонів) із високою концентрацією населення, економічних і соціально-культурних чинників, вплив яких поширюється на кілька різних адміністративно-територіальних одиниць. Серед них домінують столичні міста, де зосереджуються головні політичні, адміністративно-управлінські структури, концентрується інтелектуально-духовний потенціал країн. Навколо таких міст виникають своєрідні комплекси населених пунктів, пов'язаних між собою різними функціями. Вони мають тенденцію до інтеграції, й такий процес позначається терміном «агломерація» (тобто тяжіння до згуртування, приєднання), яка є системою тісно взаємопов'язаних населених пунктів, кожен із котрих зберігає власний адміністративно-правовий статус і має своє місцеve самоврядування.

Особливостями великих міських агломерацій є значна концентрація населення й тенденція до розширення території, швидке соціально-економічне зростання передмість, залучення сільських жителів до роботи на міських підприємствах та у сфері міської інфраструктури, систематичне переміщення багатьох людей у межах агломерації до місць, де вони працюють, навчаються або проводять вільний час.

В. Яловий зауважує, що формування Київської столичної агломерації розцінюється в науковій літературі як нове малодосліджене урбаністичне, територіально-функціональне й соціально-економічне явище, зумовлене об'єктивними причинами – переходом від міської форми концентрації виробництва й компактного проживання людей до просторово-функціональної форми розвитку, розширення радіуса розселення жителів, об'єднаних спільними соціально-економічними, культурними та природоохоронними інтересами й потребами.

Процес агломерування, тобто територіального та господарського зближення м. Києва і прилеглих до нього населених пунктів, протягом останніх 10–15 років набув великої політичної й науково-теоретичної актуальності й супроводжується ухваленням важливих нормативно-правових актів, зокрема Закону «Про столицю України – місто-герой Київ», а також Генерального плану м. Києва на період до 2020 року.

Структурно-функціональним осередком столичної агломерації виступає місто Київ, у територіальній громаді якого постійно відбуваються важливі адміністративно-управлінські, соціально-економічні та самоврядно-функціональні перетворення. Через це організація державного управління й місцевого самоврядування в столичному місті набуває нових модернізаційно-сутнісних ознак.

Варто зауважити, що поняття «агломерація» є значно ширшим за змістом від поняття «столиця», тож, на наш погляд, уживати його недоцільно.

Модель феномену столичного міста розкривається через такі ознаки:

1) одночасність співіснування, нерозривність, взаємозв'язок і взаємовплив соціальних організацій різного масштабу й рівня організації (місто виступає цілісною системою стосовно інших метасистем, а саме регіону й держави. Водночас воно вбудоване в ці системи, є їхньою невід'ємною складовою);

2) місто є відкритою системою, через яку проходять потоки енергії, інформації й інших ресурсів;

3) теоретичною засадою дослідження феномену міста є органічне поєднання системного підходу, теорії просторової організації та ідеї їхньої цілісності;

4) цілісне поєднання моделі територіальної громади міста як сукупності соціальних організацій, що існують на його території, і моделей соціальних просторів різного типу, що утворюються громадою та «вбудовані» в природний простір у межах розташування міста;

5) різноманіття проявів діяльності територіальної громади міста [3, с. 17–18].

До об'єктивних переваг столичного міста відносять:

- доступність (як внутрішня, так і зовнішня);
- концентрація владних ресурсів;
- диверсифікація трудового ринку та конкурентне середовище;
- тісні зв'язки між компаніями, дослідними та навчальними закладами, владними структурами, поставальниками на певному ринку;
- фізичний капітал (нерухомість, інфраструктура);
- компоненти соціального капіталу (спілки, асоціації, представництва організації тощо) [8, с. 56].

У процесі управління розвитком столиці слід враховувати такі її властивості:

- органічність та неадитивність. Функціонування містоформувальних підсистем і компонентів поза систе-

мою неможливе, адже взаємопов'язане з функціонуванням системи в цілому, а їхня взаємодія істотно змінює не тільки притаманні їм властивості, а й специфіку системи загалом;

– *динамізм*. Місто завжди перебуває на стадії розвитку, хоча його масштаби, темпи й характер на окремих етапах різні. Виокремлюють періоди доволі повільного еволюційного розвитку й періоди швидкого зростання, пов'язані зі змінами у ключових сферах економічної діяльності, природному та/ або соціальному потенціалі, економіко-географічному положенні та специфіці інфраструктури міста;

– *стохастичність*. Імовірний характер зростання й зміни структури населення, масштабів і темпів економічного розвитку, науково-технічного прогресу, а також трансформації зовнішніх зв'язків зумовлюють важливу роль чинників невизначеності в розвитку міста;

– *інерційність та нерівномірність розвитку*. Просторово-територіальна підсистема міста змінюється повільніше, ніж об'єкти, що її формують, у результаті чого вся система міста характеризується сильною інерційністю, а задум будь-якого проекту та його реалізацію розділяє значний проміжок часу;

– *конфліктність ситуації*. Можливі варіанти розвитку системи міста мають реалізовуватися в обмеженому просторі. Тому виникає характерна для системи проблема вибору взаємозаперечних можливостей;

– *географічна конкретність*. Напрями розвитку системи тісно пов'язані з географічними особливостями тієї чи іншої столиці [8, с. 49–50].

Зосередьмо увагу на класифікації європейських столиць. Аналіз столичних міст європейських держав дає змогу класифікувати їх за низкою критеріїв. Так, залежно від визначення статусу столичного міста національним законодавством його можна охарактеризувати за такими критеріями:

1. У Конституції міститься пряма вказівка на місто, яке є столицею держави. В переважній більшості європейських держав Конституція містить окрему норму, що наділяє те чи інше місто статусом столиці. Наприклад, частиною шостою статті 14 Конституції Албанії визначено, що столицею цієї країни є Тирана, а в статті 2 Основного Закону Князівства Андорра міститься норма про те, що його столицею є місто Андорра-Ла-Велья. Схожі норми також у конституціях Австрії, Білорусі, Бельгії, Іспанії, Польщі тощо. Водночас деякими конституціями лише опосередковано визначено, яке місто є столицею. Так, у статті 15 Конституції Латвії зазначено, що Сейм засідає в Ризі; статтею 15 Конституції Ірландії передбачено, що офіційна резиденція президента й місце проведення засідань обох палат парламенту має бути в місті Дубліні або біля нього; статтями 12, 13 Конституції Ісландії визначено, що місцезнаходженням резиденції президента та уряду є місто Рейк'явік чи його околиці.

2. Статус столичного міста регламентується спеціальним законом. Така можливість передбачена як прямою вказівкою на це в Конституції (Білорусь, Сербія, Словаччина, Хорватія, Італія, Російська Федерація, Федеративна Республіка Німеччина), так і шляхом прийняття спеціальних законодавчих актів (Іспанія, Польща, Словенія, Молдова, Чехія).

3. Питання статусу столиці регулюються окремими розділами, частинами чи статтями законодавства про місцеве самоврядування. Така ситуація характерна для Румунії, Ліхтенштейну, Ірландії, Албанії та Франції.

4. Статус столиці визначається актом локальної нормотворчості, яка «дозволяє конкретизувати загальні конституційні й законодавчі положення стосовно окремих територіальних громад із урахуванням місцевих традицій і особливостей та ліквідувати численні прогалини в сучасній правовій регламентації» [2, с. 46].

Так, згідно зі статтею 15 Федеральною конституційного закону Австрії землі можуть регулювати питання, не визначені Конституцією. З огляду на це статус столиці

Австрії регламентується Конституцією Відня. У деяких європейських державах статус столиці закріплюється статутами міст, як, приміром, Мінська, Варшави, Любляни, Загреб, Сараєво, Москви.

5. Статус столичного міста не відрізняється від статусу інших адміністративно-територіальних одиниць у державі й регламентується на загальних засадах. Як це, наприклад, в Естонії, Мальті, Литві, Монако, Латвії та Швеції.

Конституційно-правова регламентація статусу столиці України визначена частиною сьомою статті 20 Конституції, за якою «столицею України є місто Київ». Частиною третьою статті 133 Основного Закону передбачено, що Київ має спеціальний статус, котрий визначається законом України. Ідеться про Закон «Про столицю України – місто-герой Київ». Окрім цього, «враховуючи вікові історичні, національно-культурні та соціально-економічні традиції місцевого самоврядування в місті Києві, а також спеціальний статус міста Києва як столиці Української держави», на території столиці діє Статут територіальної громади міста Києва, затверджений рішенням Київської міської ради № 371/1805 від 28 березня 2002 року.

За географічно-функціональним критерієм столичні міста європейських країн можна поділити на:

1) міста, які входять до центрального європейського столичного регіону (Лондон, Париж, Люксембург, Брюссель, Амстердам), що характеризується «включенням» міст в одну мережу, котра функціонує за допомогою повітряного й залізничного (високошвидкісні поїзди) сполучення, а також налагоджених телекомунікаційних каналів тощо;

2) регіональні (тобто периферійні) столиці, кожна з яких хоча й відіграє домінуючу роль, проте є менш густонаселеною (Дублін, Копенгаген, Стокгольм, Гельсінкі, Берлін, Відень, Рим, Мадрид та Лісабон, а також столичні міста східноєвропейського напрямку: Любляна, Будапешт, Прага, Варшава, Таллінн, Київ).

Віце-президент Університету глобального урбанізованого розвитку, професор університету планування й урбаністики Пітер Хол наводить таку класифікацію столиць європейських держав:

1) Центральні столиці з високим рівнем сервісу (надання послуг/ обслуговування): Лондон, Париж, Амстердам, Брюссель, Люксембург.

2) Субконтинентальні столиці, що виступають як центри, котрі надають послуги високого рівня великим частинам Європи (Мадрид, Рим, Афіни, Відень, Берлін, Копенгаген, Прага, Варшава, Будапешт).

3) Менші столиці та провінційні столиці – це менші еквіваленти попередніх груп, що мають меншу територію, поступаються в показниках кількості населення та обсягів економічної продукції: Дублін, Лісабон, Гельсінкі, Стокгольм, Братислава, Любляна, Софія [12].

Науковий інтерес становить класифікація міст за рівнем світового значення, а саме: Альфа-, Бета-, Гамма- та Дельта-міста.

Альфа-міста (глобальні континентальні «столиці») – це комунікаційно-сервісні центри світового значення з ареалом обслуговування до 20 мільйонів осіб. Зокрема, це мультимодельні транспортні вузли й комунікаційно-комерційно-сервісні центри глобального впливу на зразок Лондона чи Парижа.

До Бета-міст віднесено міста-шлюзи (субконтинентальні столиці), ареал обслуговування яких становить від 10 до 20 мільйонів населення. Це вузли повітряного сполучення, комерційні та сервісні центри субконтинентального значення, наприклад, Брюссель, Мадрид чи Москва.

Міста Гамма-групи є периферійними (регіональними) столицями, до ареалу обслуговування яких входять і не менш як 5 мільйонів населення прилеглих територій. Серед таких регіональних центрів комунікацій, сервісу та комерції – Амстердам, Прага, Рим, Стокгольм, Варшава, Берлін, Будапешт, Копенгаген тощо.

До групи *Дельта*-міст належать міста з меншим ареалом обслуговування. Це типові адміністративні центри, для яких характерна тенденція постійного зростання їхнього значення, ролі та впливовості в масштабах регіону. За цією тенденцією *Дельта*-міста поділяють на три підгрупи: а) *з яскраво вираженою згаданою тенденцією*: Дублін, Гельсінкі, Люксембург, Відень; б) *із середньо вираженою*: Братислава, Бухарест, Київ, Лісабон, Осло та ін.; в) *із мінімально вираженою*: Афіни [12].

Отже, столичне місто відіграє провідну роль у всіх сферах суспільного життя, й порівняно з іншими містами його правовий статус має низку особливостей. Столицю можна віднести до складних об'єктів управління з огляду на особливий правовий статус, що, зокрема, може полягати в дії спеціальних законодавчих актів на її території, виокремленні в самостійну адміністративно-територіальну одиницю. Управління столичним містом полягає в забезпеченні органами державної влади та органами місцевого самоврядування умов для розвитку його економічного потенціалу, раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення підприємств, удосконалення соціальної, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, збереження культурної спадщини тощо.

Проведений аналіз конституційних актів європейських держав свідчить про відсутність єдиного підходу до регламентації статусу столичного міста. У більшості випадків статус столичного міста закріплено Конституцією, а в деяких країнах – спеціальним законом.

Список використаних джерел

1. *Байдаков С. Л.* Теорія і методологія стратегічного управління мегаполісом і його територіальними одиницями: автореф. дисс. ... докт. екон. наук: 08.00.05 / С. Л. Байдаков. – М., 2010. – 37 с.
2. *Бальцій Ю.* Конституційно-правові засади локальної нормотворчості / Ю. Бальцій // *Юридичний вісник*. – 2011. – № 3. – С. 45–52.
3. *Бойко-Бойчук О. В.* Державне управління розвитком міста: моделі та механізми: монографія / О. В. Бойко-Бойчук. – К.: Унів. вид-во «Пулсари», 2010. – 236 с.
4. *Бурак П. І.* Основи економіки столичного мегаполіса: монографія / П. І. Буряк. – М.: Економіка, 2006. – 575 с.
5. *Куйбіда В.* Формування дієздатних територіальних громад: монографія / В. Куйбіда. – К.: ІКЦ «Легальний статус», 2010. – 138 с.
6. *Осеевский М. Э.* Управление инновационным социально-экономическим развитием мегаполиса, ориентированным на индикаторы качества жизни: автореф. дисс. ... докт. екон. наук: 08.00.05 / М. Э. Осеевский. – СПб, 2012. – 35 с.
7. *Приполова Л.* Проблемні питання законодавчого регулювання статусу Автономної Республіки Крим та міст в Україні / Л. Приполова // *Віче*. – 2013. – № 24. – С. 14–17.
8. *Управління сучасним містом* / [за ред. В. М. Вакулєнка, М. К. Орлатого]. – К.: НАДУ, 2008. – 632 с.
9. *Федоренко В.* Столиця України – місто-герой Київ: поняття, адміністративно-територіальний устрій і функції / В. Федоренко // *Публічне право*. – 2012. – № 4 (8). – С. 23–30.
10. *Хонда М. П.* Конституційно-правовий статус столиці України – міста Києва: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М. П. Хонда. – К., 2007. – 22 с.

11. *Яловий В. Б.* Особливості здійснення місцевого самоврядування в столичній агломерації: автореф. дис. ... канд. держ. управл.: 25.00.04 / В. Б. Яловий. – К., 2010. – 23 с.

12. *Hall P.* The World's Urban System: A European Perspective / P. Hall // *Global Urban Development*. – March 2006. – Vol. 2, Issue 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalurban.org/Issue1PIMag05/Hall%20article.htm>

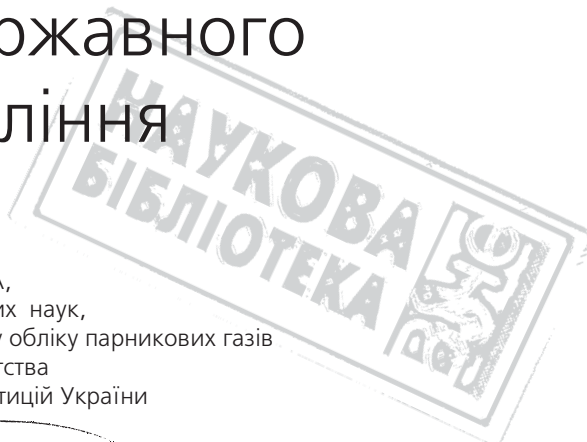
References

1. *Baidakov S. L.* (2010) *Teoriia i metodolohiia stratezhicheskoho upravleniia mehapolisom i eho territorialnyimi edinitsami: avtoref. diss. ... dokt. ekon. nauk: 08.00.05* [Theory and methodology of strategic administration of the metropolis and its territorial units: Dissertation abstract for the Doctor of Economic Science, specialty: 08.00.05]. Moscow.
2. *Baltsii I.* (2011) 'Konstyutsiino-pravovi zasady lokalnoi normotvorchosti' [Constitutional and legal principles of local rule-making], *Iurydychny visnyk* 3: 45–52.
3. *Boiko-Boichuk O. V.* (2010) *Derzhavne upravlinnia rozvytkom mista: modeli ta mekhanizmy: monografiia* [Public administration of a city's development: Models and mechanisms: Monograph]. Kyiv: Univ. vyd-vo 'Pulsary'.
4. *Burak P. I.* (2006) *Osnovy ekonomiki stolichnoho mehapolisa: monografiia* [Principles of the capital metropolis economy: Monograph]. Moscow: Izdatelstvo 'Ekonomika'.
5. *Kuibida V.* (2010) *Formuvannia diiezdatnykh terytorialnykh gromad: monografiia* [Formation of sustainable territorial communities: Monograph]. Kyiv: IKTS 'Legalny status'.
6. *Oseevsky M. E.* (2012) *Upravleniie innovatsionnym sotsialno-ekonomicheskim razvitiem mehapolisa, orientirovannym na indykatory kachestva zhizni: avtoref. diss. ... dokt. ekon. nauk: 08.00.05* [Management of innovative social and economic development of a metropolis focused on the life quality indicators Dissertation abstract for the Doctor of Economic Science, specialty: 08.00.05]. Saint Petersburg.
7. *Prypolova L.* (2013) 'Problemni pytannia zakonodavchoho reguluvannia statusu Avtonomnoi Respubliky Krym ta mist v Ukraini' [Problematic issues of legislative regulation of status of the Autonomous Republic of Crimea and cities in Ukraine], *Viche* 24: 14–17.
8. *Upravlinnia suchasnym mistom* [Administration of a modern city] (2008), Vakulenko V. M. and Orlaty M. K. (eds.). Kyiv: NADU.
9. *Fedorenko V.* (2012) 'Stolytsia Ukrainy – misto-geroi Kyiv: poniattia, administratyvno-terytorialny ustrii i funktsii' [The capital of Ukraine – the Hero City of Kyiv: Concept, administrative-territorial division, and functions], *Publichne pravo* 4 (8): 23–30.
10. *Khonda M. P.* (2007) *Konstyutsiino-pravovyi status stolytsi Ukrainy – mista Kyieva: avtoref. dys. ... kand. iuryd. nauk: 12.00.02* [Constitutional and legal status of the capital of Ukraine – the city of Kyiv: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.02]. Kyiv.
11. *Ialovy V. B.* (2010) *Osoblyvosti zdiisnennia mistsevoho samovriaduvannia v stolychny ahlomeratsii: avtoref. dys. ... kand. derzh. upravl.: 25.00.04* [Special features of local self-government in the capital agglomeration: Dissertation abstract for the Ph.D. in Public Administration, specialty: 25.00.04]. Kyiv.
12. *Hall P.* (2006) 'The World's Urban System: A European Perspective', *Global Urban Development*, vol. 2, issue 1. Available at: <<http://globalurban.org/Issue1PIMag05/Hall%20article.htm>>

Системний підхід до державного управління

Валентин ШЛІХТА,
кандидат технічних наук,
начальник відділу обліку парникових газів
Державного агентства
екологічних інвестицій України

25

Висвітлено основні принципи функціонування системи державного управління в Україні. Доведено, що ця система не здатна повною мірою виконувати покладені на неї функції. На основі аналізу передвиборних кампаній в Україні (зокрема, всього спектру виборчих технологій, котрі використовуються кандидатами під час електоральних перегонів) окреслено тенденції до їхнього вдосконалення. Виокремлено ключові індикатори цього процесу. А саме — підвищення попиту на фахівців у галузі соціології, політичного PR тощо. Подано авторське бачення системного підходу до державного управління.

Ключові слова: держава, система управління, державне управління, системний підхід.

Системный подход к государственному управлению

Валентин ШЛИХТА, кандидат технических наук, начальник отдела учета парниковых газов Государственного агентства экологических инвестиций Украины

Освещены основные принципы функционирования системы государственного управления в Украине. Доказано, что эта система не способна в полной мере выполнять возложенные на нее функции. На основе анализа предвыборных кампаний в Украине (в частности, всего спектра избирательных технологий, которые используются кандидатами во время электоральных гонок) обозначены тенденции к их совершенствованию. Выделены ключевые индикаторы этого процесса. Например, повышение спроса на специалистов в области социологии, политического PR и т. д. Представлено авторское видение системного подхода к государственному управлению.

Ключевые слова: государство, система управления, государственное управление, системный подход.

System Approach to Public Administration

Valentyn SHLIKHTA, Ph.D. in Engineering Science, Head of the Department of Accounting of Greenhouse Gases of the State Environmental Investment Agency of Ukraine

Basic principles of functioning of the system of public administration in Ukraine are displayed. This system is proved to be unable to carry out its functions in full. Based on the analysis of Ukrainian pre-election campaigns (in particular, the entire spectrum of election technologies used by the candidates during the electoral race), the trends in their development are presented. It is pointed out the key indicators of this process, e.g. increase in demand for professionals in sociology, political PR, etc. The author's vision of the system approach to public administration is given.

Keywords: state, system of administration, public administration, system approach.

Від часу проголошення незалежності України на всіх рівнях суспільства говорять про кризу. Кожен тлумачить поняття кризи, ґрунтуючись на власних знаннях, досвіді та світогляді. Називають різні її причини. Та всі єдині в одному: характер кризи в Україні – системний, вона охоплює всі сфери життєдіяльності і, що найсумніше, має тенденцію до поглиблення, а це, в свою чергу, породжує песимізм і депресивні настрої в суспільстві.

Спробуємо проаналізувати те, що, на думку фахівця, відбувається у сфері управління з огляду на зазначене.

Держава являє собою складну соціально-економічну систему. Управління нею потребує відповідної системи управління та персоналу, який має необхідні знання, уміння і навички.

Безумовно, в Україні є певна система державного управління з відповідним персоналом, але цілком очевидно, що вона не здатна повною мірою виконувати покладені на неї функції. На жаль, з часів проголошення незалежності, українська еліта більше зосередилася на боротьбі за владу і процесах її втримання. Проаналізу-

вавши передвиборні кампанії в Україні, бачимо використання різноманітних сучасних виборчих технологій, залучення значних ресурсів – як людських, так і фінансових – до проведення та вдосконалення виборчих кампаній. Одним з індикаторів цього є постійне підвищення попиту на фахівців у галузі соціології, політичного PR тощо [2]. Вдосконаленню виборчих технологій у країні приділяється велика увага: значна кількість сил спрямована на те, щоб заволодіти складною соціально-економічною системою під назвою «держава Україна». Але виграє цю боротьбу сила, яка, отримавши владу, не знає, що з нею робити далі. Замість того, щоб вибудовувати ефективну систему управління, ця сила буквально наступного дня після перемоги на виборах береться за підготовку до наступних виборів, вбачаючи в цьому єдиний спосіб утримати владу. Так і живе Україна від виборів до виборів.

А що відбувається в проміжку між ними? Адже держава функціонує, і не можна сказати, що вона некерована. Аналізуючи систему державного управління в Україні, бачимо, що вона подібна до тієї, яка була за часів СРСР. Є множинні прояви, які створюють видимість її модернізації. Приміром, поява нових організаційних структур, впровадження сучасних інформаційних технологій тощо. Але це – лише один бік медалі, що не змінює сутності тієї системи державного управління, яку в народі часто називають «совком». Усі – від політика до пересічного громадянина – говорять про необхідність зміни системи, але при цьому ніхто не визначає, яку саме систему змінювати і на що. Всі дії обмежуються звичайними кадровими перестановками.

Чи можна назвати систему управління, котра діяла в СРСР, неефективною? Думаю, важко заперечити, що це була найефективніша система; вона вирішувала найскладніші завдання, які відповідали цілям тодішньої північної еліти.

Зазначене можна наочно проілюструвати, уявивши систему управління у вигляді піраміди, як це показано на малюнку 1.

Мал. 1. Піраміда системи управління

На вершині піраміди – ідеологія, яка акумулює набір суспільних цінностей. Саме ідеологія є базисом для формування стратегічних цілей розвитку держави і балансу між цільовими показниками. Лише чітко сформульована стратегія дає можливість спроектувати ефективний організаційний дизайн системи державного управління. Для забезпечення функціонування цієї системи розробляють і впроваджують відповідні стандарти, нормативи і регламенти процесів і операцій. Саме так, у такому порядку, від ідеології до стратегії, до організаційного дизайну і, врешті, до операцій будується стійка система управління.

Озирнемося в минуле. У СРСР існувала потужна ідеологія. Носієм її була КПРС. Вона приділяла першочергову увагу забезпеченню прийняття цієї ідеології більшістю населення. Для цієї роботи залучали величезні ресурси,

в ідеологічному секторі ЦК КПРС були задіяні найкращі інтелектуали. На основі ідеології формувалася стратегія, яка мала системний характер і була чітко сформульована в так званих п'ятирічних планах. Під цю стратегію профільні наукові і проектні інститути розробляли організаційну інфраструктуру, яка надавала все необхідне для управління державою: від нормативної бази, регламентів, інструкцій до зразків документів. У такій ситуації суб'єкту державного управління, а саме – радянському керівникові, залишалося тільки одне: дисципліновано і чітко виконувати операції [4].

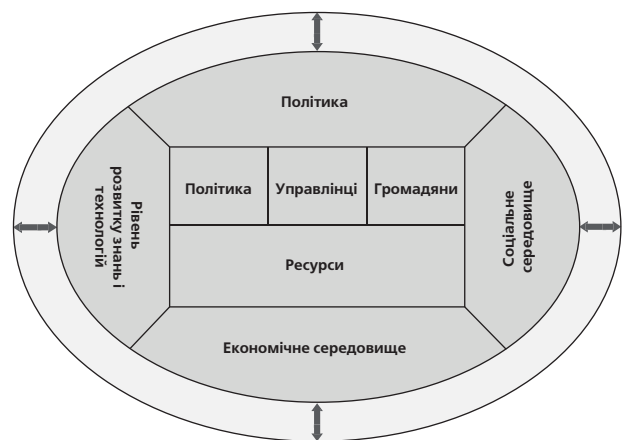
Із розвалом СРСР ця управлінська піраміда зруйнувалася. Управлінці розгубилися. За інерцією вони намагалися працювати відповідно до звичних регламентів. Але з часом почали усвідомлювати, що ці регламенти дедалі менше відповідають сучасним реаліям. З'явилося підсвідоме розуміння, що управлінські стандарти та підходи до державного управління потребують кардинальних змін. Спроби копіювання і прямого перенесення стандартів розвинених капіталістичних країн виявилися недієздатними.

На всіх рівнях державного управління заговорили про необхідність системного підходу до управління державою. Навіть обивателі вважають, що проблеми України можна розв'язати, змінивши систему державного управління. Але при цьому ніхто не уточнює, що розуміється під системним підходом і що потрібно змінити. Більшість таких дискусій зводиться до суб'єктивного чинника, а саме – до необхідності приходу до управління державою нових людей. Тож керівний склад постійно оновлюється. Середній термін перебування міністра на посаді становить менше одного року. Але результат ми побачили зворотний: рівень професіоналізму державного управління почав катастрофічно знижуватися.

У рамках цієї публікації коротко наведені лише основні тези нашого аналізу проблем державного управління в Україні. Хочемо зазначити, що аналогічні проблеми характерні для всіх пострадянських республік.

То якими є шляхи виходу з кризи державного управління? Передусім необхідно позбутися ілюзії, що всі проблеми можуть бути розв'язані з приходом до влади такого собі месії, котрий за короткий час змінить життя на краще. Якщо ми визнаємо, що криза має системний характер, то і перетворення мають бути системними: вони передбачають систему послідовних кроків, кожен з яких потребуватиме значних витрат ресурсів, зокрема й часу [1].

Що ми розуміємо під системним підходом до державного управління? По-перше, це наявність системного мислення. Таке мислення передбачає погляд на державу не як на набір малопов'язаних між собою структур, а як на відкриту складну соціально-економічну систему. Спроцено така система представлена на малюнку 2.

Мал. 2. Держава як відкрита соціально-економічна система

Ядро цієї системи складається з 4 елементів.

1. **Влада.** Якщо ми говоримо про демократичну державу, передбачається наявність трьох незалежних гілок державної влади: законодавчої, виконавчої і судової.

2. **Управління.** Громадяни, на яких покладена функція державного управління на всіх рівнях.

3. Безпосередньо **громадяни**, народ, який згідно з Конституцією України є носієм суверенітету і єдиним джерелом влади.

4. **Ресурси.** Важливо усвідомлювати, що ресурси, які перебувають у розпорядженні держави, обмежені. Також важливо пам'ятати про об'єктивні суперечності – відповідно до основного закону економіки – між обмеженістю ресурсів і потребами, що постійно зростають.

Оскільки йдеться про відкриту систему, окрему державу не можна розглядати без урахування її геополітичного становища, стану світової економіки, загально-го рівня розвитку технологій і, безумовно, стану довкілля [5]. Це дуже узагальнена схема. Кожен з елементів можна деталізувати, доповнити іншими. Важливо розуміти, що серед цих елементів існують суперечності, які мають об'єктивний характер. Потрібно не закривати на них очі, а шукати компромісні рішення. Так, управлінці повинні приймати рішення з урахуванням обмеженості ресурсів. Пересічні громадяни завжди вимагатимуть задоволення своїх потреб, що постійно зростають, мало цікавлячись наявністю достатніх ресурсів у державі.

Хоч би яку пару елементів цієї системи ми обрали, завжди знайдемо об'єктивні суперечності між ними. Звідси можна зробити висновок: основним завданням державного управління є їх виявлення та пошук компромісу між усіма зацікавленими сторонами. Саме усвідомлення об'єктивного характеру суперечностей та пошук компромісу є запорукою забезпечення стійкості системи.

По-друге, усвідомлення того, що ефективно керувати цією відкритою складною соціально-економічною системою можливо лише за наявності відповідної системи управління. Як уже зазначали, таку систему можна уявити у вигляді піраміди (мал. 1). І якщо ми хочемо побудувати стійку систему управління, починати необхідно з ідеології.

Це те, чим повинні займатися політики. Сформульована ідеологія, яка буде зрозумілою і, головне, прийнятною для більшості населення, здатна більшість об'єднати. А це є необхідною умовою успішного розвитку держави. Та створення такої ідеології є непростим завданням. Ще потужніші зусилля необхідні для імплементації цієї ідеології задля прийняття більшістю населення її положень.

Тільки на міцній ідеологічній платформі може і повинна бути розроблена довгострокова стратегія розвитку держави. І ця стратегія повинна являти собою не набір гасел та декларацій, а чітко сформульовані цілі зі зрозумілими показниками та індикаторами їх досягнення. Цілі повинні охоплювати всі сфери життєдіяльності держави, а цільові показники мають бути збалансовані відповідно до пріоритетів і доступних ресурсів. Розробка ефективної стратегії – це масштабна робота, що потребує залучення широкого кола професіоналів. Не варто розраховувати на те, що прийдуть якісь іноземні фахівці та розкажуть, що потрібно робити. Безумовно, використання знань тих, хто має досвід побудови ефективних систем управління, є корисним. Але цей процес повинен мати характер залучення професіоналів для підтримання тієї роботи, що розгорнута в Україні за внутрішньою ініціативою. Ми переконані, що понад 75 відсотків знань, необхідних для забезпечення побудови ефективної системи управління, є всередині нашої України. Завдання сфери державного управління – об'єднати ці ресурси і організувати відповідну роботу. Саме залучення до стратегічного планування широкого кола фахівців є гарантією успіху, запорукою того, що стратегічні цілі будуть зрозумілі і прийнятні на всіх рівнях суспільства.

Необхідно розуміти, що стратегія не може бути статичним документом. Робота над нею повинна бути сис-

темною й розвиватися в ході здобуття нових знань та виникнення нових обставин. При такому підході організаційний дизайн будуватиметься як механізм реалізації політики й досягнення стратегічних цілей. Структури державного управління та посади формуватимуться не суб'єктивно, а відповідно до необхідності підтримки тих чи інших процесів. Адже незалежно від структури органів державного управління в країні відбуваються ті чи інші процеси, і важливо, щоб вони були керованими, а структура управління забезпечувала їхнє постійне вдосконалення [3].

У цій публікації ми подали своє бачення системного підходу до державного управління. Хотілося б, щоб цей матеріал викликав дискусію про те, що таке системний підхід до державного управління, що потрібно зробити, аби в Україні акцент перемістився з боротьби за владу та втримання влади на побудову ефективної системи управління державою. Щоб державне управління ставало професійним, а не лише політично доцільним.

Список використаних джерел

1. *Ансофф І.* Стратегическое управление / И. Ансофф. – М.: Экономика, 1989. – 358 с.
2. *Дзюндзюк В. Б.* Основи інформаційно-аналітичної діяльності в державному управлінні / В. Б. Дзюндзюк, О. А. Котуков, Т. В. Кузнякова, Г. В. Даудова. – Х.: Вид-во Харі НАДУ «Магістр», 2013. – 192 с.
3. *Кузнякова Т. В.* Сутність, завдання і місце інформаційно-аналітичної діяльності в сучасному державному управлінні / Т. В. Кузнякова // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 1 (44) – С. 37–45.
4. *Червякова О. В.* Становление государственного управления в Украине как вида общественной деятельности, области науки и образовательной сферы / О. В. Червякова // Власть в обществе риска: нормы, ценности, институты: сб. матер. II Междунар. науч. форума (27–29 марта 2013 г.). – Саратов: ИЦ «Наука», 2013. – С. 364–369.
5. *Good governance: Guiding principles for implementation* // The Australian Government's Overseas Aid Program. – Canberra: The Australian Agency for International Development, 2000. – P. 3–11.

References

1. *Ansoff I.* (1989) *Stratehicheskoie upravleniie* [Strategic management]. Moscow: Ekonomika.
2. *Dziundziuk V. B., Kotukov O. A., Kuzniakova T. V. and Daudova G. V.* (2013) *Osnovy informatsiino-analitychnoi diialnosti v derzhavnomu upravlinni* [Principles of information and analytical activities in public administration]. Kharkiv: Vyd-vo KhaRI NADU 'Mahistr'.
3. *Kuzniakova T. V.* (2014) 'Sutnist, zavdannia i miste informatsiino-analitychnoi diialnosti v suchasnomu derzhavnomu upravlinni' [The essence, objectives and place of the information and analytical activities in modern public administration], *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia* 1 (44): 37–45.
4. *Cherviakova O. V.* (2013) 'Stanovleniie gosudarstvennoho upravleniia v Ukraine kak vida obshchestvennoi deiatelnosti, oblasti nauki i obrazovatelnoi sfery' [Development of public administration as a kind of social activity, scientific and educational sphere in Ukraine], *Power in a Risk Society: Norms, Values, and Institutions: Proceedings of the 2nd International scientific forum, Saratov, 27-29 March 2013.* – Saratov: ITs 'Nauka', pp. 364–369.
5. *Good governance: Guiding principles for implementation* (2000), The Australian Government's Overseas Aid Program. Canberra: The Australian Agency for International Development, pp. 3–11.

Співвідношення наднаціональності міжнародних організацій та суверенітету їхніх держав-членів

Ольга ШПАКОВИЧ,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри порівняльного і європейського права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

28

Досліджено феномен наднаціональності, що виникає в результаті діяльності міжурядових організацій та передачі їм частини суверенних повноважень їхніми державами-членами. Обґрунтовано, що, набуваючи членства в певній міжнародній організації, держави не втрачають власного суверенітету, адже продовжують діяти на міжнародній арені як самостійні суб'єкти міжнародних відносин. Наведено теоретичні підходи вітчизняної та західної шкіл міжнародного права, на основі яких визначено, що сучасна наука пропонує окремі концепції наднаціональності, не створюючи, однак, єдиної загальноновизнаної теорії. На основі проведеного аналізу запропоновано ключові риси наднаціональності. Зазначено, що функції, якими держави наділяють інституції міжнародних організацій відповідно до засновницьких договорів, не можуть розглядатися як їхні суверенні повноваження. Зроблено висновок про те, що, вступаючи до міжнародної організації з наднаціональними елементами регулювання, держави реалізують свої суверенні права та міжнародну правосуб'єктність, а не втрачають їх.

Ключові слова: наднаціональність, держава, міжнародна організація, суверенітет, наднаціональні повноваження.

Соотношение наднациональности международных организаций и суверенитета их государств-членов

Ольга ШПАКОВИЧ, доктор юридических наук, доцент кафедры сравнительного и европейского права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Исследован феномен наднациональности, который возникает в результате деятельности межправительственных организаций и передачи им части суверенных полномочий их государствами-членами. Обосновано, что, получая членство в определенной международной организации, государства не теряют собственного суверенитета, поскольку продолжают действовать на международной арене как самостоятельные субъекты международных отношений. Приведены теоретические подходы отечественной и западной школ международного права, на основе которых определено, что современная наука предлагает отдельные концепции наднациональности, не создавая, однако, единой общепризнанной теории. На основе проведенного анализа предложены ключевые черты наднациональности. Отмечено, что функции, которыми государства наделяют институции международных организаций в соответствии с учредительными договорами, не могут рассматриваться как их суверенные полномочия. Сделан вывод о том, что, вступая в международную организацию с наднациональными элементами регулирования, государства реализуют свои суверенные права и международную правосубъектность, а не теряют их.

Ключевые слова: наднациональность, государство, международная организация, суверенитет, наднациональные полномочия.

Correlation between Supranationality of International Organizations and Sovereignty of Their Member States

Olga SHPAKOVYCH, Doctor in Juridical Science, Associate Professor of the Department of Comparative and European Law of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv

The phenomenon of supranationality arising as a result of activities of inter-governmental organizations and partial transfer of sovereign powers of their member states thereto is explored. It is grounded that by acquiring membership in a certain international organization the states do not lose

their sovereignty because they continue operating as independent subjects of international relations in the international arena. Theoretical approaches of the national and Western schools of international law are examined. Based on them, the modern science is determined to offer various concepts of supranationality but not to have elaborated a single generally accepted theory concerned. On the basis of that analysis, key features of the supranationality are proposed. It is noted that functions being entrusted to the institutions of international organizations by the states according to their founding treaties cannot be considered as their sovereign powers. It is concluded that after having entered an international organization that has supranational regulative elements states continue exercising their sovereign rights and international legal personality and do not lose them.

Keywords: supranationality, state, international organization, sovereignty, supranational powers.

Більшість учених схилиються до думки, що наявність наднаціональних елементів у структурі певної міжнародної організації не призводить до обмеження суверенітету її держав-членів. І навіть у тому разі, коли наднаціональна організація кваліфікується як конфедеративний союз держав, котрий виступає на міжнародній арені не лише від свого імені, а й від імені своїх членів, останні не втрачають власного суверенітету, адже просто передають частину повноважень спільно створеному об'єднанню.

У радянській та сучасній українській міжнародно-правових доктринах поширена думка, що наднаціональність – це явище, пов'язане з діяльністю міжнародних організацій. Так, В. Муравйов зазначає, що «держави можуть наділяти міжнародну організацію наднаціональними повноваженнями», суть яких зводиться до прийняття постанов, що є обов'язковими для її членів [9, с. 26]. У цьому разі наднаціональність розглядається, по-перше, як створені міжнародною організацією норми, що мають примат над нормами національного права; по-друге, – як норми, що становлять частину національного права та є обов'язковими для застосування, зокрема в діяльності національних судових установ.

У західноєвропейській доктрині наднаціональність розглядають як функціональну ознаку об'єднання держав, відповідно до якої окремі суверенні права у визначених конституцією міжнародної структури галузях передаються країнами певному наднаціональному органу, причому такий процес є незворотним та поступово унезалежнюється від волі окремих держав [5, с. 162–170].

Наднаціональність як правова категорія є предметом жвавих дискусій. Різні науковці (зокрема, В. Василенко, Л. Грицаєнко, О. Шибяєва, О. Феценко, П. Хей, П. Пескаторе, Г. Шермерс, І. Кунц та інші) обстоюють окремі концепції наднаціональності, які, однак, не створюють єдиної загально визнаної теорії. Ці різнобічні погляди породжені відсутністю ясності та неоднозначністю документального трактування терміна «наднаціональність», а також різницею методологічних прийомів, що використовуються під час його вивчення.

У зарубіжній літературі поняття «наднаціональність» з'явилося 1951 року, тобто одразу після створення Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС). У Договорі про заснування ЄОВС [2] поєднувалися два протилежні підходи до регулювання процесів вугільної та сталеливарної промисловостей. З одного боку, його положення забезпечували потужний централізований контроль над цінами на вугілля та вироби зі сталі, рівнем державної допомоги визначеним галузям, заходами щодо захоплення інвестицій, обсягами виробництва, транспортними тарифами, дискримінаційною та обмежувальною торговельною практикою, структурою виробництва тощо. З другого – передбачали створення зони вільної торгівлі вугіллям та сталлю, функціонування котрої могло зазнавати виключно обмеженого втручання державних структур країн – членів об'єднання.

Інституційно ці підходи було закріплено завдяки передачі значних регулювальних повноважень ключовим підрозділам ЄОВС, насамперед – Верховному органу, що складався з незалежних міжнародних чиновників, які виконували повноваження, делеговані їм державами-членами за рахунок втрати відповідної частки функцій національними органами останніх. З огляду на широкі повноваження, інституції ЄОВС – Верховний орган, Рада міністрів, Асамблея та Суд – отримали наднаціональний статус (на відміну від міждержавних органів традиційних міжнародних організацій), котрий було юридично закріплено ст. 9 Договору про заснування ЄОВС: «Члени Верховного органу цілком незалежні під час здійснення своїх функцій у загальних інтересах об'єднання. Виконуючи свої обов'язки, вони не звертаються по інструкції та не керуються вказівками якогось уряду або органу. Вони утримуються від будь-яких дій, не сумісних із наднаціональним характером їхніх функцій. Кожна держава-член зобов'язується поважати наднаціональний характер діяльності членів Верховного органу й не робитиме спроб впливати на них під час виконання ними визначених завдань» [9, с. 84–90].

Отже, у Договорі про заснування ЄОВС наднаціональність визначалася як незалежність членів Верховного органу від указівок або впливів із боку держав – членів об'єднання. Хоча документ не надавав юридичного визначення поняття «наднаціональність».

У 1967 році, після набуття чинності змінами до Договору про заснування ЄОВС, ст. 9 скасовувалася й, відповідно, термін «наднаціональний» було вилучено з правових актів Європейських співтовариств.

Найчіткіше і найзрозуміліше визначення поняття наднаціональності в зарубіжній юридичній літературі дано Г. Шермерсом та І. Кунцом. На думку вчених, визначальною рисою наднаціональності є передача державами-членами частини своїх суверенних повноважень міжнародній організації і наділення її відповідною компетенцією щодо їх реалізації. Прикладом таких міжнародних організацій голландський учений Г. Шермерс вважає деякі інституції системи ООН – Організацію цивільної авіації, Міжнародну метеорологічну організацію, Всесвітній поштовий союз тощо [10, с. 4].

М. Бірюков указує, що наднаціональність характеризує якість міжнародних організацій, котра зумовлена їхніми цілями, функціями та повноваженнями, переданими їм державами-членами [3, с. 180].

Л. Фалалєєва зазначає, що наднаціональність є функціональною ознакою інтеграційного об'єднання держав, яке має власну автономну правову систему, створену шляхом передачі на його користь низки суверенних прав держав-членів, реалізація котрих покладається на відповідні інституційні органи об'єднання, що приймають обов'язкові для цих країн рішення (переважна більшість таких приписів має пряму дію у внутрішніх правопорядках держав-членів) [11, с. 6].

На наш погляд, розглядаючи феномен наднаціональності Європейського Союзу, не можна говорити ли-

ше про її елементи, бо це явище характерне для організації загалом. Так, у процедурі укладання міжнародного договору, що є обов'язковим для всіх держав – членів ЄС, бере участь не окремих наднаціональний орган (як, приміром, Рада Безпеки в ООН), а майже всі інституції організації – Рада, Комісія, Парламент.

У свою чергу, Л. Грицаєнко вважає, що доцільнішим є виокремлення наднаціонального елементу міжурядових організацій, а не трактування наднаціональності цих організацій як таких. Причому наднаціональність ЄС полягає у відмові його держав-членів від частини своїх суверенних прав у певних сферах на користь інституцій цього інтеграційного утворення. Відповідно, наднаціональна влада ієрархічно вища порівняно з державною, адже її реалізація не залежить від указівок держав – учасниць організації, а нормативно-правові акти мають примат та напряду діють на їхній території [6, с. 7].

Визначення наднаціональності, запропоноване О. Феценком, надано в контексті проблеми співвідношення державного суверенітету й повноважень органів міжнародних організацій. На думку вченого, наднаціональність, з погляду міжнародного права, можна визначити як сукупність повноважень (юридично закріплених або інших), котрими держави наділяють певний міжнародний орган задля цілеспрямованого регулювання їхніх взаємовідносин, до того ж ці повноваження мають пріоритетний характер стосовно відповідної компетенції країн-членів, включаючи можливість прийняття обов'язкових для них рішень [12, с. 160–163].

О. Шибаєва вважає, що проблематика наднаціональності міжнародної організації стосується питання співвідношення суверенітету її держав-членів та повноважень створеного ними внутрішньоорганізаційного механізму. Вступ держав до міжнародної організації передбачає добровільну передачу цієї структури їхніх суверенних прав, ступінь делегування яких є ядром інституту наднаціональності [14, с. 83].

Французькі юристи П. Петер та І. Комбако підкреслюють, що головним елементом наднаціональності є спосіб прийняття рішень, що застосовується в органах міжнародних організацій: так, прийняття рішень більшістю голосів дає підстави говорити про наднаціональний характер певної інституції [5, с. 173].

Визначаючи наднаціональність, професор П. Пескаторе запропонував використовувати при цьому такі критерії: 1) визнання суб'єктами спільності їхніх інтересів; 2) існування ефективно влади; 3) автономний характер влади [5, с. 174].

У свою чергу, К. Фон зазначає, що наднаціональна організація повинна мати такі ознаки: 1) формування інституцій організації на основі залучення міжнародних чиновників, котрі не мають імперативних мандатів своїх урядів; 2) прийняття рішень у рамках інституцій більшості голосів; 3) прийняття актів, що мають юридичну силу для держав – членів організації та напряду діють на їхній території [5, с. 175].

Отже, і в західній, і у вітчизняній літературі спостерігається різноманіття поглядів на поняття наднаціональності та, відповідно, відсутнє його усталене визначення.

На нашу думку, характерними рисами наднаціональності є, по-перше, факт передачі державами – членами організації частини своїх повноважень на її користь; по-друге, відповідно до конституції організації наявність у неї права втручатися в процес вирішення питань, які належать до внутрішньої компетенції держав-членів; по-третє, надання організації права затверджувати норми прямої дії не тільки для її органів та країн-учасниць, а й для фізичних і юридичних осіб останніх.

У принципі, передача державою окремих повноважень у відання міжнародної організації є центральним питанням усієї теорії наднаціональності. Суть відповіді на нього залежить насамперед від того, якої філософії дотримується дослідник або інший суб'єкт тлумачення. Деякі побоювання та перестороги, пов'язані з остаточним формулюванням такої відповіді, зумовлені можливістю обґрунтування в такий спосіб правомірності явища втрати державою суверенітету на початку ХХІ століття. Але, як зазначав І. Лукашук, передача державних повноважень є реалізацією її суверенітету та міжнародної правосуб'єктності, а не відмовою від них.

Можна також погодитися з Й. Вейлером, який вважає, що навіть у разі передачі суверенних повноважень верховна влада перебуває в межах національного конституційного правопорядку держави, який санкціонує верховенство такої влади, визначає параметри і, зазвичай, установлює її обмеження [15, с. 267].

Цілком правильним можна вважати формулювання щодо договірної основи передачі державних повноважень. Бо, як зазначає В. Василенко, «укладаючи договір, держава не обмежує свого суверенітету або свободи, а, навпаки, реалізовує їх, адже діє у власних інтересах» [4, с. 251].

Досвід набуття країнами членства в міжурядових організаціях (зокрема, в Європейському Союзі) доводить, що попередні ратифікації міжнародного договору, яким передбачено трансфер державою повноважень на користь визначеної організації, на національному рівні застосовується процедура внесення змін до Конституції цієї країни. Ці нормативні трансформації відбуваються не так заради закріплення можливості передачі повноважень, а отже, участі держави в певній організації чи усунення невідповідностей між її Конституцією та конкретним міжнародним договором, як задля акцентування на протилежному.

Оскільки другою рисою наднаціональності є право міжнародної організації втручатися у внутрішню компетенцію держави, необхідно згадати принцип невтручання у внутрішні справи держави, що тісно пов'язаний із принципом суверенної рівності держав. Зміст принципу невтручання у внутрішні справи стосується заборони державам і міжнародним організаціям втручатися у внутрішні справи держав і народів у будь-яких формах: збройними, економічними чи дипломатичними засобами; шляхом засилання шпигунів або диверсантів завдяки відкритим або опосередкованим діям однієї чи декількох держав або їхній діяльності під прикриттям певної міжнародної організації.

Так, відповідно до п. 7 ст. 2 Статуту ООН Організація не має права «на втручання у справи, що за суттю належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави» [1]. Проте варто мати на увазі, що деякі дії, котрі відбуваються в межах території держави, можуть кваліфікуватися, наприклад, Радою Безпеки ООН як такі, що не належать винятково до внутрішньої компетенції цього суб'єкта. Тому якщо РБ ООН констатує, що певні дії загрожують міжнародному миру та безпеці, вони не вважатимуться внутрішньою справою цієї держави й заходи, вжиті ООН щодо них, не тлумачитимуться як втручання в її внутрішні справи. Отже, концепція невтручання не означає, що держави можуть довільно формувати перелік питань своєї внутрішньої компетенції. Міжнародні зобов'язання держав, включено з їхніми зобов'язаннями за Статутом ООН, є критерієм, що дає змогу віднайти правильний підхід до розв'язання згаданих суперечностей.

У свою чергу, С. Черниченко наголошує, що наднаціональність передбачає надання міжурядовій організації її засновниками права обговорювати питання, які

держави зазвичай вважають такими, що належать до їхньої внутрішньої компетенції [13, с. 348–354]. Але, на нашу думку, ця риса дає міжнародній структурі можливість не тільки безпосередньо обговорювати визначене коло питань, а й ухвалювати правові акти обов'язкового характеру.

Надання організації права затверджувати норми прямої дії не лише для її органів та країн-учасниць, а й для фізичних і юридичних осіб останніх, як третя риса наднаціональності, має доволі важливе значення, адже пряма дія норм, прийнятих на наднаціональному рівні, передбачає безпосереднє регулювання відносин усіх суб'єктів права й, отже, здійснення впливу на структуру правової системи держави, що з часом починає визначати зміст і форму її правової політики.

Можна стверджувати, що наднаціональність є одним із важелів регулювання визначених сфер життєдіяльності держав, що застосовується на основі відповідної угоди між ними. Тому, з одного боку, вона має функціональне значення, а з другого – самостійний, незалежний від волі держав характер.

Окрім цього, важливим питанням є тісний зв'язок явища наднаціональності з проблематикою суверенітету держави. Приміром, М. Корольов розглядає державний суверенітет як сукупність прерогатив, тому він може бути обмежений виключно прерогативами. Тож постає питання визначення державного суверенітету як такого, а не його обмеження [7, с. 9].

На погляд О. Мещерякової, питання визначення меж державного суверенітету в епоху глобалізації є доволі дискусійним, бо відповідно до одного з припущень сучасної науки передача компетенції міжнародній організації – це не обмеження суверенітету, а, навпаки, один із його проявів. Будучи за своєю природою державно-правовою категорією, суверенітет водночас є основною політико-юридичною властивістю держави як суб'єкта міжнародного права. Тому передача компетенції міжнародній організації не може трактуватися як остаточна втрата державного суверенітету: зазвичай вона передається секторально, в рамках визначеного заздалегідь кола питань. Більше того, передача компетенції наднаціональним органам не суперечить концепції суверенності, бо держави стають членами відповідної міжнародної організації на добровільних засадах, а сама структура створюється на основі нормативно-правового договору [8, с. 234–238].

Відповідно, автор констатує, що функції, якими держави наділяють інституції міжнародних організацій на основі засновницьких договорів, не можуть розглядатися як їхні суверенні повноваження, адже міжнародна структура, на відміну від державного суб'єкта, не має власного суверенітету. Тож вони можуть вважатися наднаціональними повноваженнями, які, у свою чергу, є основою елементів наднаціональності. Приміром, у рамках європейського інтеграційного проекту не існує суперечностей між поняттями «суверенітет» і «наднаціональність», бо саме суверенітет сприяє становленню наднаціональності в разі виникнення такої потреби для досягнення цілей інтеграції. Елементи наднаціональності розбудовуються виключно на міжнародно-правовій основі: будь-яке розширення повноважень інституцій міжнародної організації відбувається шляхом унесення змін і доповнень до її засновницьких договорів. На цій підставі можна стверджувати, що, наприклад, співвідношення наднаціональності ЄС та суверенітету держав – членів цієї організації в процесі регулювання окремих сфер життєдіяльності суспільства сприяє формуванню нового погляду на феномен наднаціональності як такої. Вступаючи до міжнародної організації з наднаціональними елементами регулювання, держави

радше реалізують свої суверенні права та міжнародну правосуб'єктність, а не втрачають їх.

Список використаних джерел:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року [Charter of the United Nations, 26 June 1945] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010
2. Vertrag ber die Grndung der Europ ischen Gemeinschaft f r Kohle und Stahl vom 18 April 1951 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:11951K/TXT&qid=1407871039827&from=EN>
3. Бирюков М. М. Современное развитие Европейского Союза: международно-правовой поход: дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.10 / М. М. Бирюков [Biriukov M. Modern development of the European Union: An international legal approach: Dissertation for the Doctor in Juridical Science, specialty: 12.00.10]. – М., 2004. – 334 с.
4. Василенко В. А. Основы теории международного права / В. А. Василенко [Vasilenko V. Principles of the theory of international law]. – К.: Вища школа, 1988. – 288 с.
5. Водяніков О. Наднаціональність у праві Європейського Союзу: Goetterdammerung Європи чи переосмислення права? / О. Водяніков [Vodiannikov O. Supranationality in the European Union law: Goetterdammerung of Europe or reconsideration of law?] // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2001. – № 3. – С. 162–192.
6. Грицаєнко Л. Л. Інституційний механізм Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Л. Л. Грицаєнко [Grytsaienko L. Institutional mechanism of the European Union: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.11]. – К., 2009. – 21 с.
7. Королєв М. А. Наднаціональність с точки зрення міжнародного права / М. А. Королєв [Koroliev M. Supranationality from the point of view of international law] // Московский журнал международного права. – 1997. – № 2. – С. 3–20.
8. Мещерякова О. М. Наднациональность в праве Европейского Союза и проблема суверенитета: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.10 / О. М. Мещерякова [Meshcheriakova O. Supranationality in the European Union law and the problem of sovereignty: Dissertation for the the Doctor in Juridical Science, specialty: 12.00.10]. – М., 2010. – 468 с.
9. Муравйов В. І. Правові засади регулювання економічних відносин Європейського Союзу з третіми країнами (теорія і практика) / В. І. Муравйов [Muraviov V. Legal basis for regulating economic relations of the European Union with third countries (theory and practice)]. – К.: Академ-Прес, 2002. – 425 с.
10. Толстухин А. Э. О наднациональном характере Европейского Союза / А. Э. Толстухин [Tolstukhin A. On the supranational nature of the European Union] // Московский журнал международного права. – 1997. – № 4. – С. 3–19.
11. Фалалєєва Л. Г. Правові аспекти становлення та розвитку виконавчих органів Європейського Союзу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.11 / Л. Г. Фалалєєва [Falalieieva L. Legal aspects of formation and development of executive bodies of the European Union: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.11]. – К., 2003. – 16 с.
12. Фещенко А. С. Явление наднациональности в деятельности международных организаций / А. С. Фещенко [Feshchenko A. The phenomenon of

Засновник –
Верховна Рада України

Головний редактор
Світлана ПИСАРЕНКО

Редакційна колегія:

Олександр МАЛІЄНКО, Лариса СЕВЕРЕНЧУК,
Юлія ЦИРФА, Юрій АРТЕМЕНКО, Олександр
БАНДУРКА, Іван БОКІЙ, Степан ГАВРИШ,
Віктор ГРАБ, Юлія ЮФФЕ, Віктор КИРИЛЛОВ,
Олександр КОПИЛЕНКО, Анатолій МАТВІЄНКО,
Павло МАТВІЄНКО, Анатолій МАЦЮК,
Микола МЕЛЬНИК, Борис ОЛІЙНИК,
Сергій ПРАВДЕНКО, Анатолій СЕЛІВАНОВ,
Лесь (Леонід) ТАНОК, Віктор ТАРАН (Терен)

Наукові рецензенти:

Валентин БАЛЮК (Республіка Польща),
Лариса ЛЕЩЕНКО (Республіка Польща),
Огнян МІНЧЕВ (Республіка Болгарія),
Томас ЯНЕЛЮНАС (Литовська Республіка)

Головний редактор

Світлана ПИСАРЕНКО – 235-81-55

Примірники:

Любов САЛЮК – 235-79-58

Заступник головного редактора –

завідувач відділу соціально-економічної

політики та правового забезпечення

Олександр МАЛІЄНКО – 272-46-30

Відповідальний секретар

Лариса СЕВЕРЕНЧУК – 235-79-53

Головний бухгалтер Ірина КИСЬ, **Жанна СИМОНЕНКО** – 235-79-58

Відділ з висвітлення питань

парламентської діяльності:

Завідувач Юлія ЦИРФА – 234-67-78,

Олексій СИЩУК – 235-79-52,

Микола БІЛОКОПИТОВ – 234-67-78

Тарас РОМАНЮК – 234-67-78

Відділ гуманітарної політики:

Завідувач Ольга КЛЕЙМЕНОВА – 235-79-52,

Лариса МАРЧУК,

Віталій СКОБЕЛЬСЬКИЙ,

Микола СЛАВИНСЬКИЙ, Євген ТИЩУК

Літературні редактори:

Олена ЧОПОВСЬКА – 235-79-60,

Наталка СЕМІВОЛОС – 235-79-53,

Людмила СКОРУК – 235-79-60

Реклама та передплата:

Віра ПРАВИНА – 272-46-23,

Сергій ДУБРОВІН – 234-68-30

Дизайн – Марина АРЕСТОВА – 235-81-56

Верстка – Сергій ЛОСЕНКО – 235-81-56,

Сергій УСЕНКО, Наталя КУТНЯК – 235-79-60

Підтримка сайту –

Євген СИНЕЛЬНИКОВ – 235-81-56,

04053, Київ-53,

пров. Несторівський, 4

E-mail: mail@viche.info

E-mail: viche@rada.gov.ua

www.viche.info

Підготовку та випуск у світ журналу «Віче»

за дорученням засновника здійснює редакція.

© Віче, 2014.

Свідчення про державну реєстрацію друкованого

засобу масової інформації КВ № 570 від 05.04.1994.

Редакція не завжди поділяє позицію авторів.

І залишає за собою право на редагування,

опублікування наданих авторами творів та сплату

авторського гонорару. Рукописи не рецензуються

і не повертаються.

При передруку посилання на «Віче» обов'язкове.

Відповідальність за зміст і достовірність

рекламних оголошень несуть рекламодавці.

«R» – матеріали, які друкуються на правах реклами

Підписано до друку 17.10.2014.

Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 2,3.

Зам. № ДС 236. Тираж 2200 прим.

Ціна договірна.

Набрано і зверстано на комп'ютерному

комплексі редакції журналу «Віче».

Надруковано з готового оригіналу макета

у ТОВ «КЖД «Софія»,

08000, Київська обл., смт Макарів,

вул. Першотравнева, 65.

Свідчення про державну реєстрацію

А01 № 22 9953 від 26.11.2008 р.

Журнал «Віче» читають у Верховній Раді та її комітетах, адміністрації Президента України, Кабінеті Міністрів України, Держтелерадіо. Він також надходить до бібліотек Конгресу США та Ради Європи, до Книжкової палати України, Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Національної парламентської, Державної науково-технічної, Державної бібліотеки для юнацтва, Державної науково-педагогічної, Центральної імені М. Островського.

Передплатний індекс – 74254.

supranationality in the activities of international organizations] // Советский Ежегодник международного права. 1987. – М.: Наука, 1988. – С. 159–171.

13. Черниченко С. В. Теория международного права: в 2 т. / С. В. Черниченко. – Т. 2: Старые и новые теоретические проблемы [Chernichenko S. Theory of international law: Volume 2: Old and new theoretical problems]. – М.: Изд-во НИМП, 1999. – 531 с.

14. Шибаева Е. А. К вопросу о наднациональном характере универсальных международных организаций / Е. А. Шибаева [Shibaeva E. Revisiting the supranational nature of universal international organizations] // Советский журнал международного права. – 1992. – № 4. – С. 81–93.

15. Weiler J. H. The Community system: The dual character of supranationalism / J. H. Weiler // Yearbook of European Law. – 1981. – № 1. – P. 267–281.

References:

1. Statut Organizatsii Obiednanykh Natsii vid 26 chervnia 1945 roku [Charter of the United Nations, 26 June 1945]. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010>

2. Vertrag über die Gründung der Europäischen Gemeinschaft für Kohle und Stahl, 18 April 1951. Available at: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/PDF/?uri=CELEX:11951K/TXT&qid=1407871039827&from=EN>>

3. Biriukov M. M. (2004) *Sovremennoie Razvitie levropeiskoho Soiuzu: mezhdunarodno-pravovoi podkhod: dys. ... dokt. iurid. nauk: 12.00.10* [Modern development of the European Union: An international legal approach: Dissertation for the Doctor of Juridical Science, specialty: 12.00.10]. Moscow.

4. Vasilenko V. A. (1988) *Osnovy teorii mezhdunarodnoho prava* [Principles of the theory of international law]. Kyiv: Vyshcha shkola.

5. Vodiannikov O. (2001) 'Nadnatsionalnist u pravi levropeiskoho Soiuzu: Goetterdammerung levropy chy pereosmyslennia prava?' [Supranationalism in the European Union law: Goetterdammerung of Europe or reconsideration of law?], *Buletyn Ministerstva iustytstsi Ukrainy* 3: 162–192.

6. Grytsaienko L. L. (2009) *Instytutsiiny mekhanizm levropeiskoho*

Soiuzu: avtoref. dys. ... kand. iurid. nauk: 12.00.11 [Institutional mechanism of the European Union: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.11]. Kyiv.

7. Koroliev M. A. (1997) 'Nadnatsionalnost s tochki zreniia mezhdunarodnoho prava' [Supranationality from the point of view of the international law], *Moskovskii zhurnal mezhdunarodnoho prava* 2: 3–20.

8. Meshcheriakova O. M. (2010) *Nadnatsionalnost v prave levropeiskoho Soiuzu i problema suvereniteta: dys. ... dokt. iurid. nauk: 12.00.10* [Supranationality in the European Union law and the problem of sovereignty: Dissertation for the the Doctor of Juridical Science, specialty: 12.00.10]. Moscow.

9. Muraviov V. I. (2002) *Pravovi zasady rehuliuвання ekonomichnykh vidnosyn levropeiskoho Soiuzu z tretimy krainamy (teoriia i praktyka)* [Legal basis for regulating economic relations of the European Union with the third countries (theory and practice)]. Kyiv: Akadem-Pres.

10. Tolstukhin A. E. (1997) 'O nadnatsionalnom kharaktere levropeiskoho Soiuzu' [On the supranational nature of the European Union], *Moskovskii zhurnal mezhdunarodnoho prava* 4: 3–19.

11. Falalieieva L. G. (2003) *Pravovi aspekty stanovlennia ta rozvytku vykonavchykh organiv levropeiskoho Soiuzu: avtoref. dys. ... kand. iurid. nauk: 12.00.11* [Legal aspects of formation and development of executive bodies of the European Union: Dissertation abstract for the Ph.D. in Law, specialty: 12.00.11]. Kyiv.

12. Feshchenko A. S. (1988) 'Iavlennia nadnatsionalnosti v deiatelnosti mezhdunarodnykh organizatsii' [The phenomenon of supranationality in the activities of international organizations] in *Sovetskii Ezhehodnik mezhdunarodnoho prava* 1987: 159–171. Moscow: Nauka.

13. Chernichenko S. V. (1999) *Teoriia mezhdunarodnoho prava: T. 2: Staryie i novyie teoreticheskie problemy* [Theory of international law: Volume 2: Old and new theoretical problems]. Moscow: Izd-vo NIMP.

14. Shibaeva E. A. (1992) 'K voprosu o nadnatsionalnom kharaktere universalnykh mezhdunarodnykh organizatsii' [Revisiting the supranational nature of universal international organizations], *Sovetskii zhurnal mezhdunarodnoho prava* 4: 81–93.

15. Weiler J. H. (1981) 'The Community system: The dual character of supranationalism', *Yearbook of European Law* 1: 267–281.